

UNIVERZITA KARLOVA

FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

Obor: Studium humanitní vzdělanosti

Marie Tomcová

Relativita zla

Bakalářská práce

Vedoucí práce: Doc. Mgr. Jan Bierhanzl, Ph.D.

Praha 2024

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem práci vypracoval/a samostatně. Všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány. Práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

Datum**Podpis**

Poděkování

Chtěla bych poděkovat vedoucímu své práce Doc. Mgr. Janu Bierhanzlovi, Ph.D za ochotu, vstřícné vedení, rady a trpělivost

Obsah

1. Definice zla	6
2. I. ČÁST: ZLO NA SPOLEČENSKÉ ÚROVNI	7
2.1. Myšlení <i>my</i> vs. <i>oni</i>	8
2.1.1. Mechanismy <i>my</i> vs. <i>oni</i> ve válečném konfliktu	9
2.1.2. Dehumanizace	10
2.1.3. Rámování.....	11
2.1.4. Nezajištěný život, holý život a život nehodný žití.....	12
2.1.5. Propaganda a média.....	14
3. Následky myšlení <i>my</i> vs. <i>oni</i>	16
3.1. Nacistický antisemitismus	17
3.2. Koncentrační tábor	17
4. Banalita zla: Eichmannův soud v Jeruzalémě	20
4.1. Eichmann jako nástroj totalitního režimu	22
4.2. Kritika Arendtové.....	25
5. Nacismem to nekončí	26
6. USA vs. islám.....	26
6.1. Válka proti terorismu a civilizační mise.....	27
6.2. Mučení v Abú Ghraíb	28
7. II. ČÁST: ZLO NA INDIVIDUÁLNÍ ÚROVNI	31
7.1. Víra ve spravedlivý svět.....	31
7.2. Situační vlivy.....	33
7.2.1. Extrémní situace	34
7.2.2. Stanfordský vězeňský experiment.....	34
8. Vliv autority a výchovy	36
8.1. Poslušnost vůči autoritě a osobní zodpovědnost	37
8.2. Milgramův experiment	37
9. Aplikace experimentů na holokaust?.....	40
10. Rozptýlení osobní zodpovědnosti ve skupině	41
11. Konformita	42
12. Kognitivní disonance a sebeospravedlnění	43

Abstrakt:

Cílem práce je ukázat na mechanismy, které jednak ovlivňují okolnosti, za kterých se dopouštíme zla, a zároveň také ovlivňují způsob, jak toto zlo následně akceptujeme či obhajujeme, ať už na úrovni jednotlivce nebo společnosti. Tato problematika je zkoumána na základě přístupů vybraných filosofických autorů a doplněná psychologickými poznatky a experimenty. Zmíněné mechanismy práce konkrétně demonstruje v kontextu Holocaustu a událostí z věznice Abú ghraib.

The aim of the thesis is to point out the mechanisms that influence the circumstances in which we commit evil and at the same time also influence the way we subsequently accept or defend this evil, whether at the level of an individual or society. This issue is examined on the basis of the approaches of selected philosophical authors and supplemented by psychological findings and experiments. These mechanisms of work are specifically demonstrated in the context of the Holocaust and the events of Abu Ghraib prison.

Úvod

Tématem této práce, jak již název napovídá, je relativita zla. Mým cílem je ukázat faktory, které se mohou podílet na okolnostech, za kterých se zla dopouštíme a také na způsobech, jakými je toto zlo následně akceptováno či obhajováno, ať už na úrovni jednotlivce nebo společnosti. S tím přímo souvisí mechanismy, které ovlivňují způsob, jakým zlo, kterého se dopouštíme, vnímáme a interpretujeme, a to především v závislosti na tom, jak vnímáme samotnou situaci, ve které se nacházíme, a zároveň jak nahlížíme na aktéry této situace. Právě interpretace nás samých a druhého v daném kontextu je totiž, jak si ukážeme později, zcela zásadní pro způsob, jakým své jednání i případné zlo vyhodnocujeme a obhajujeme.

Práce je rozdělena do dvou úzce provázaných částí. V první nahlížím tuto problematiku na celospolečenské úrovni, kdy jsem se jí rozhodla demonstrovat na zločinech v kontextu válečného konfliktu. Také v této části pracuji převážně z filosofickými autory. Konkrétně se zaměřím na nacistický režim, antisemitismus a následky jeho vnímání nepřítele ztělesněné v podobě koncentračního tábora a také na USA v době prezidentsví George Bushe, jejich zahraniční politiku a jak se odrazila v chování dozorců k muslimským zajatcům ve věznici Abú Ghraib.

I přes to, že se jedná o dva v principu zcela odlišné režimy, můžeme za jejich zločiny nalézt podobné mechanismy.

V druhé části blíže rozeberu zlo na úrovni individuální. Zaměřím se právě na ty psychické procesy, které ovlivňují samotné chování i způsob, jak jej vnímáme a obhajujeme, a pomohou nám tak lépe pochopit jednání na celospolečenské úrovni. Konkrétně budu tyto procesy demonstrovat na vybraných psychologických experimentech.

1. Definice zla

Zlo nemá zcela jednoznačnou definici, o čemž, koneckonců, pojednává i tato práce. Zlo jako takové je odvěkým předmětem zkoumání mnohých filosofů, teologů i psychologů, a může být interpretováno více způsoby. Troufám si však říct, že existují určité charakteristiky, které bychom mohli uznat jako obecnou definici. James Waller, odborník na studium holokaustu a genocidy, ve své knize *Becoming evil* popisuje zlo následovně: „Obecně bychom o zlu mohli mluvit jako o takovém chování, které záměrně ubližuje, zraňuje a poškozují živé bytosti, nebo jim zhoršuje kvalitu života, snižuje důstojnost, štěstí a schopnost naplnit duševní či

fyzické potřeby, což vede k omezení osobní svobody, psychické či fyzické újmě, zranění nebo traumatu.“¹

Tuto definici, ze které budu v práci vycházet, ještě doplním citací známého psychologa Phillipa Zimbarda: „Patří ke zlému chování mimo jiné také ponižování a nabádání ostatních, aby činili zlo druhým.“²

Komplikace, se kterou se potýkáme, pokud chceme definovat zlo, a na kterou se zaměříme v této kapitole, spočívá také v tom, že je jeho vnímání založeno na určitých kulturních a morálních normách. Ty platí v dané společnosti v konkrétním historickém období, a určují kontext, v jakém nahlížíme na svět a na jejich základě hodnotíme určité chování jako správné či nikoliv.³ Z toho vyplývá první zásadní problém, o kterém pojednává má práce: zjišťujeme totiž, že případy takového chování, které je v určitém kontextu vnímané jako špatné, může být v jiném kontextu vnímané zcela jinak, dokonce i jako chování správné a žádoucí. Jak píše Waller: „Kulturní modely jsou konstitutivním prvkem všeobjímajícího pohledu, v němž se kulturně specifické myšlenky, normy, hodnoty, kódy a principy stávají součástí individuálního percepčního rámce a mohou v určitých situacích umožnit páchání mimořádného zla.“⁴

Dalším problémem, který si popíšeme v nadcházející části, je skutečnost, že samotné uznání člověka jako živé bytosti hodné ochrany před násilím, kterého je na ní dopouštěno, je záležitostí relativní, a závisí na kontextu situace.

2. I. ČÁST: ZLO NA SPOLEČENSKÉ ÚROVNI

V první části se zaměříme na následující otázky: jak zlo funguje a vzniká na společenské, většinou tedy národní úrovni, a jaké mechanismy stojí na pozadí genocid a válečných zločinů. Nastíním v této části procesy, kterými národ či určitá společnost či skupina musí projít, aby byla schopna činit a obhajovat zlo. Tyto procesy pak budu demonstrovat na nacistickém Německu a na Spojených státech amerických v období Války proti terorismu, která začala po teroristických útocích 11. září 2001.

¹ WALLER, James: *Becoming Evil*, Oxford University Press Inc, 2007. Str. 12, překlad Tomcová

² ZIMBARDO, Philip G. *Luciferův efekt: jak se z dobrých lidí stávají lidé zlí*. Praha: Academia, 2014. Str. 19

³ WALLER, James: *Becoming Evil*. Str. 172

⁴ Tamtéž, Str. 172, překlad Tomcová

2.1. Myšlení *my* vs. *oni*

Předmětem zkoumání sociálních psychologů je zejména chování jednotlivce ve společnosti, jeho vnímání ostatních a způsob, jakým si k nim vytváří vztah. V této části si blíže nastíníme proces, jakým si člověk vytváří názor na skupiny, do kterých patří, a na ty, které jsou pro něj naopak cizí. Díky četným experimentům sociálního psychologa Henriho Tajfela víme, že člověk má silnou tendenci upřednostňovat svou skupinu před skupinou cizí. Těmto skupinám se v sociální psychologii říká též „in-group“ a „out-group“. Tajfel a jeho kolegové rozdělili několik desítek účastníků experimentu, kteří se neznali, do dvou skupin na základě primitivních a zcela náhodných kritérií, jako byly hod mincí či hudební vkus. Bylo vyzorováno, že lidé v rámci jedné skupiny o své skupině a o jejích členech smýšlejí v mnohem pozitivnějším duchu, na rozdíl od členů out-group skupiny, vůči které navíc vykazovali soutěživé a diskriminující chování. Toto chování se shodně opakovaně objevovalo ve více než 20 experimentech v různých zemích, a to i přes to, že skupiny spolu nesoupeřily o žádné zdroje a ani mezi nimi neprobíhal žádný konflikt.⁵ Sám Tajfel se k tomu vyjádřil následovně: „Pouhé vnímání příslušnosti ke dvěma odlišným skupinám stačí k tomu, aby se vyvolaly konkurenční nebo diskriminační reakce.“⁶

Právě díky tendenci zaměřovat se na podobnosti, které v rámci skupiny sdílíme, a soudit je pozitivně napomáhá vzájemné kohezi skupiny a upevňuje naši identifikaci se skupinou. Na základě toho, kdo ve skupině je a kdo není, definujeme, kdo jsme my, a kdo naopak my nejsme. Navíc, pokud interakcí se členem out-group získáme nějakou negativní zkušenost, máme tendenci přisuzovat jeho individuální vlastnosti celé skupině, a tím generalizovat.⁷ Jakmile tedy získáme nějakou vědomost o jednom členovi, máme pocit, že něco málo víme o všech ze skupiny.

Waller o tomto efektu a jeho následcích mluví následovně: „Zesilujeme naši předpokládanou podobnost členů uvnitř skupiny a homogenitu členů mimo skupinu tím, že kreslíme stále ostřejší čáry mezi námi a nimi. Tyto čáry nakreslujeme zveličováním rozdílů mezi naší a vnější skupinou. Toto zveličování naší skupinové odlišnosti, nazývané akcentační efekt, nás

⁵ WALLER, James: *Becoming Evil*. Str. 176

⁶ TAJFEL, Henri, TURNER, John C.: *an integrative theory of intergroup conflict*, citováno z AUSTIN, W. G., & WORCHEL, S. a kol: *The social psychology of intergroup relations* Monterey, CA: Brooks/Cole. str 33-37

⁷ WALLER, James: *Becoming Evil*. Str. 175

zanechává zaujaté vůči informacím, které zvětšují rozdíly mezi sociálními kategoriemi a věnují pozornost informacím o podobnostech mezi členy různých sociálních kategorií.“⁸

Dále Waller vysvětluje skupinovou identifikaci tak, že jde o emocionální připoutání, které má schopnost ovlivňovat myšlení, emoce i chování. Může se zakládat na rase, etnicitě, náboženství nebo národnosti a dokáže zastínit identifikaci sebe sama. Tato skupinová identita se může stát natolik důležitým zdrojem sebeurčení a sebeúcty, že začnou být cizí skupiny vnímány jako hrozba⁹ a můžeme k nim začít pociťovat nepřátelství a podezřívavost. “¹⁰ Toto cítění může být tak silné, že způsobí, že začneme být vůči vnější skupině podezřívaví a nepřátelští. Takto silné ztotožnění se skupinou může ovlivnit naše smýšlení, emoce a chování do takové míry, že začneme jednat proti zájmům a blahu ostatních skupin.”¹¹

Jak můžeme vidět, jistá míra předpojatosti vůči cizí skupině se zdá být poměrně běžnou společenskou „praxí“. I když tato tendence sama o sobě nemusí představovat žádný zásadní problém, může ve větším měřítku a určitém kontextu vyústit v závažné negativní důsledky.

2.1.1. Mechanismy *my vs. oni* ve válečném konfliktu

Pro úspěšné vedení války proti druhému je zásadní jednak schopnost přesvědčit svou stranu o tom, že to, co druhým činíme, je přes všechny hrůzy, které tím způsobujeme, správné a oprávněné, a zároveň současně přispívat k soudržnosti své skupiny. Pokud se společnost octne ve válečném konfliktu, je v zájmu jejich představitelů učinit kroky, které ji budou motivovat k vítězství. Jak již bylo řečeno v předchozí kapitole, člověk je silně vázán na svůj stát či národ a na jeho kulturu, která jej ochraňuje, zaštiťuje a se kterou se ztotožňuje. Proti nepříteli, který ohrožuje nejen naši kulturu, tedy hodnoty, kterým věříme a zvyky, které spoluutváří naši identitu, ale i naše životy, jsme ochotni bojovat a, pokud možno, jej porazit.

V této části se pokusím přiblížit odpovědi na následující otázky: Jakým způsobem vůdci prezentují zlo tak, aby v očích jejich skupiny vypadalo jako dobro? Jaké společenské mechanismy stojí na pozadí násilí a jeho ospravedlňování v určité společnosti? Co způsobí, že členy určité skupiny vidíme jako hodné jejich utrpení, zatímco jiné před ním chráníme?

⁸ WALLER, James: *Becoming Evil*. Str. 175, přeložila Tomcová

⁹ Tamtéž, str. 243, přeložila Tomcová

¹⁰ Tamtéž

¹¹ Tamtéž

2.1.2. Dehumanizace

„Co zůstává jisté, a z morálního hlediska poněkud znepokojující, je děsivá lehkost, s jakou se jedinec může rychle uchýlit k vraždě svého bližního, jakmile takový čin společenské podmínky podporují.“¹²

Jacques Semelin

Nástrojem k tomu, aby mohla skupina vnímat likvidaci protivníka jako dobrou věc, je jeho dehumanizace. Právě ta nám umožňuje vytvořit si psychický odstup mezi námi (pachatelem) a druhým (obětí), a nahlížet na druhého jako na něco méně, než je cítící a myslící lidská bytost. Zásadní je utvrdit ve skupině dojem, že jsme to právě my, kdo je oběť a oni jsou pachatel, a získat tak pocit, že jsme „v právu“ dopouštět se na „nich“ násilí. Druhý je skrze dehumanizaci anonymizován, přestává být plnohodnotným člověkem, jeho národ a kultura, ke které patří, je méněcenná. Z druhého se tak stává jen a pouze nepřítel, kterého je třeba zničit, jinak on zničí nás, čímž klesá pocit viny z jeho zabití.

Dehumanizaci popisuje David Grossman následovně: „Pachatel popírá svou vnitřní vinu a musí se ujistit, že svět není šílený, že jeho oběti jsou méně než zvířata, že jsou zlá havěť a že to, co mu jeho národ a jeho vůdci řekli, aby udělal, je správné. Věří, že toto zvěrstvo je nejen správné, ale je také důkazem, že je morálně, sociálně a kulturně nadřazen těm, které zabil. Je to vrcholný akt popření jejich lidskosti. Je to vrcholný akt potvrzení jeho nadřazenosti.“¹³

Dehumanizací vzniká mentální obraz o nepříteli, vytvářený zejména způsobem, jakým je s ním jednáno, jak je pojmenováván nebo vyobrazován. Waller ve svém díle uvádí jako příklad Židy, o kterých budeme hovořit podrobněji dále, kteří jsou po celou dobu existence křesťanské tradice jednou z nejvíce dehumanizovaných skupin. Právě na této dlouhodobě zažitě představě „odporného a ďábelského Žida“ stavěla antisemitská a rasistická propaganda, která při vzestupu nacismu postavila Židy mimo oblast lidských morálních závazků. K jejich odlidštění a anonymizaci se v nacistických táborech používala označení jako „démon“, „parazit“, „syfilis“, „rakovina“, „exkrement“ či „mor“.¹⁴

¹² SEMELIN, Jacques: *Toward a Vocabulary of Massacre and Genocide*. Journal of Genocide, Research 5. 2003. Str. 204, přeložila Tomcová

¹³ GROSSMAN, Dave: *On killing: the psychological cost of learning to kill in war and society*. Little, Brown. Boston. 1995. Str. 209–210. přeložila Tomcová

¹⁴ WALLER, James. *Becoming Evil*, Str. 208

Vedle ponižujícího pojmenování je zásadní i způsob, jakým se s oběťmi jedná. V táborech či věznicích byla fyzická dehumanizace obětí utvrzována extrémně špatnými životními podmínkami. Waller popisuje, že k ponižení obětí přispívalo i to, že byly drženy o hladu, a vyhladovělé byly nuceny probírat se odpadky či jídlo krást a zároveň byly hladem či výhrůzkami smrti donuceni spolupracovat s pachateli. Vězni byli též kvůli nedostatečným hygienickým podmínkám a onemocněním, které způsobují, napadeni parazity. Oblečení byli jen v kusech hadrů, navíc často nebyli schopni, či jim to nebylo ani umožněno, vykonávat potřebu důstojným způsobem, což vede k tomu, že byli nuceni chodit pomočení či pokálení.

Tyto pachateli zaviněné následky nelidských podmínek akorát nadále prohlubují dehumanizaci obětí, vyvolávají v dozorcích a pachatelích pocit odporu, a navíc i domněnku, že jsou to oběti, kdo nese zodpovědnost za svůj stav.¹⁵ Sociální psycholog John Sabini to vysvětluje takto: „Obvykle si neuvědomujeme, do jaké míry to, že se s námi zachází jako s civilizovanými, slušnými, autonomními a morálními činiteli, závisí na naší schopnosti vypadat a jednat jako takoví činitelé. Do té míry, do jaké znemožňujeme ostatním lidem, aby takto vypadali a jednali, usnadňujeme jim zacházet s nimi jako s méněcennými lidmi.“¹⁶

Jinými slovy, když je oběť důsledkem okolností zbavena možnosti vypadat důstojně a lidsky, je pro pachatele extrémně snadné ztratit k ní úctu a nechovat se k ní morálně. Stala se míň než člověkem, a tak je s ní také zacházeno.

2.1.3. Rámování

Filosofka Judith Butler ve své knize *Rámce Války: pro které životy netruchlíme*, popisuje princip rámců, které ovlivňují náš způsob vnímání lidských životů a hodnoty, které jim připisujeme. Rámce, o kterých Butler hovoří, se přímo podílí na vytváření životů, které bereme jako ty hodné žití, a ty nehodné žití. Rámování je proces, při kterém jsou informace, události nebo situace interpretovány a prezentovány určitým způsobem tak, aby ovlivnily vnímání a porozumění lidí. Dochází k vytváření takového rámce, prostřednictvím kterého jsou události a informace chápány a interpretovány. Rámování může ovlivnit, jak lidé nahlíží na určité situace, a může také formovat jejich postoje a názory. Jak vysvětluje Butler, „*To be framed*“ v angličtině znamená nejen být zarámován, ale i obviněn, ať už oprávněně,

¹⁵ WALLER, James. *Becoming Evil* str. 248

¹⁶ SABINI, John: *Social Psychology*, 2nd ed. W. W. Norton. New York. 1995. Str. 58

či falešně.¹⁷ Pokud je zarámován určitý obraz, přeneseně řečeno situace, už není možné jej dále svobodně rozšiřovat, naše možnosti změny jeho nahlížení jsou jím značně ovlivněny a zároveň omezeny.¹⁸ To, co se vymyká danému rámu, komplikuje to, jak danou skutečnost vnímáme. Je to něco, co není v souladu s tím, jak jsme zvyklí určitou záležitost či situaci nahlížet. Proto může vzniknout, zejména ze strany státních, mediálních či armádních aktérů, tendence záměrného vytěšňování, ignorování či upravování informací, které nejsou v souladu s rámem, ve kterém na danou situaci nahlížíme tak, aby byl udržen původní obraz.

Dále Butler mluví o problematice rámování, které probíhá v rámci válečných konfliktů. O rámování násilí na protivníkově i protivníka samotného. Tyto rámce jsou totiž politicky satureovány, jejich vytváření je, podle ní, mocenskou operací, jejímž cílem je vytvořit život, který je nehodný žití a stejně tak život, který je žití hodný.¹⁹

2.1.4. Nezajištěný život, holý život a život nehodný žití

Důležitou myšlenkou, která se v díle Judith Butler *Rámce války* objevuje, je uvědomění, že každý život se rodí a žije jako nezajištěný a závislý na životních podmínkách, které jsou politicky vytvářené.²⁰ Celý svůj život existujeme v závislosti na druhých, na péči nejen svých rodin, ale i zcela cizích lidí a politického systému, který nás zaštiťuje a ochraňuje, poskytuje nám lékařskou péči, vojenskou ochranu, sociální jistoty.²¹ Ve funkčním systému je náš zranitelný život zajištěný a chráněný a může se díky tomuto potřebnému zajištění zvenku rozvíjet a prosperovat. Ovšem ne každý život je v takovém systému, který jej zajišťuje. Během válečných konfliktů se tato síť politických jistot a ochrany trhá, potřebná péče je narušena a stáváme se tak životem nezajištěným. Avšak pokud určitý život shledáme takto nezajištěným, nemusí to vést pouze k soucitu a potřebě tento nezajištěný život ochránit. Naopak, jak píše Butler, uvědomění si zranitelnosti a nezajištěnosti života v nás může vyvolat zvýšenou agresi a potřebu jeho likvidace,²² obzvláště tomu tak může být v případě, kdy na život nahlížíme jako na protivníka, kterého máme za cíl zneškodnit.

¹⁷ BUTLER, Judith, *Rámce války: za které životy netruchlíme*, Karolinum, 2013. Str. 15

¹⁸ BUTLER, Judith. *Rámce války: za které životy netruchlíme*, Str. 15

¹⁹ Tamtéž, str. 10

²⁰ Tamtéž, str. 20

²¹ Tamtéž, str. 20–21

²² BUTLER, Judith, *Rámce války: za které životy netruchlíme*, str 20

Život pro své zachování potřebuje, aby byly splněné ekonomické a životní podmínky nutné k jeho zachování. To, jestli má určitý život hodnotu, jestli záleží na jeho zachování, závisí podle Butler na tom, jestli je postradatelný, jestli na jeho ztrátě záleží a je pro něj truchleno. Jak ona sama píše: „Hodnota života se zjevuje jen za takových okolností, ve kterých by na jeho ztrátě záleželo. Proto je truchlení nutným předpokladem pro život, na němž záleží.“²³ „Bez truchlení není život, je tu něco, co žije, ale není to život.“²⁴ A právě zajištěnost takového bytí je závislá na politické a sociální organizaci, které jsou historicky vyvinuté takovým způsobem, aby maximalizovaly zajištěnost jedné skupiny a minimalizovali zajištěnost druhé. Dále Butler rozlišuje mezi „braním života na vědomí“ a „uznáním života“.²⁵ Braní na vědomí je pouhé vnímání, registrování života, kdežto k jeho uznání je třeba, aby tento život splňoval normy daného politického systému. Tělo a život je totiž podle Butler vystaveno působení politických a společenských nároků a je těmito normami tvarován. Splňuje-li život tyto normy, je-li tedy jako život uznán, je uznán jako hodný ochrany před násilím a poškozením.²⁶ Život, který není uznán jako život, této ochrany hoden není a stává se nezajištěným.

Tyto normy, nutno říct, nijak nesouvisí s kvalitou konkrétního života. Spadat do norem, které byly stanoveny jako ty, na základě nichž může být život uznán, není rovno schopnostem, kvalitě či potenciálu živé bytosti. Jde pouze o to, zda daná lidská bytost odpovídá těmto sociálním a politickým normám dané společnosti, jak tyto normy v dané společnosti fungují a kdy je jejich cílem vytvářet určité subjekty jako uznatelné a legitimní a činit tak ty životy, které do nich nespádají, jako mnohem hůře uznatelné.²⁷ Uznáný život s sebou nese závazek k jeho zachování,²⁸ na rozdíl od života neuznaného. Právě neuznání legitimnosti jiného státu životů jeho občanů způsobuje, že při válečném konfliktu za padlé, dehumanizované nepřátele netruchlíme, jejich životy pro nás nejsou uznané, navíc je bereme jako zdroj nebezpečí, proto se necítíme být zavázáni k jejich ochraně, zachování ani zajištění správných životních podmínek. Naopak, dopouští-li se někdo zla na životech, které za legitimní uznáváme, které bereme jako hodné truchlení, vnímáme jejich smrt jako nešťastnou.²⁹

Co se týče životů, které jsou během válečného konfliktu uvězněny a mučeny, a které se tak

²³ Tamtéž str. 20

²⁴ Tamtéž, str. 21

²⁵ Tamtéž, str. 11–12

²⁶ Tamtéž,

²⁷ Tamtéž,

²⁸ Tamtéž, str. 26

²⁹ BUTLER, Judith, *Rámce války: za které životy netruchlíme*, str. 43

staly nezajištěnými, ty se mohou dovolávat ochrany a zajištění jedině od státu, před kterým ovšem ochranu potřebují. Ty životy, které zajištěné jsou, jsou svým státem chráněny před násilím ze strany jiného státu, avšak tato ochrana může být pouze taková, že tento národní stát sám bude páchat násilí na životě jiném. Je to tedy pouze výměna potencionálního násilí ze strany nepřítele za násilí, které bude v případě konfliktu pácháno na něm.

2.1.5. Propaganda a média

„Propaganda nemá být ani slušná, ani něžná, ani měkká, ani pokorná; propaganda má vést k úspěchu.“

Joseph Goebbels³⁰

Všechny principy, které jsem popsala v předchozích kapitolách, se objevují právě v propagandě. Ta je jedním z významných nástrojů šíření názorů a cílů vládnoucí skupiny mezi masu. I když se původně jednalo o neutrální pojem, svou negativní konotaci, o které budu hovořit pro kontext práce, získává zejména právě v dobách nacistického Německa³¹ a jeho válečné propagandy.

Propaganda obecně hraje v otázce legitimizace války v očích občanů státu důležitou roli. Cíli na emoce, má být prostá a funkční, jak popisuje Adolf Hitler v 6. kapitole knihy *Můj boj* „O válečné propagandě“, kde uvádí, že propaganda má oslovit masu, nemá být směřována pouze určitým skupinám, a už vůbec ne společenské inteligenci. Jejím úkolem není vzdělávat, ale přesvědčit co možná největší množství lidí:

„... její úroveň má být tak nízká, jak nízká je schopnost vnímání toho nejomezenějšího mezi těmi, na něž je propaganda směřována. Její čistě duchovní úroveň musí být tím nižší, čím početnější je masa lidí, jimž je určena. Jedná-li se však o to, aby do okruhu její působnosti byl vtažen celý národ, jak je tomu v případě válečné propagandy, je na místě velká pozornost při vyhýbání se příliš vysokým duchovním nárokům. Čím skromnější je její vědecký balast a čím více se orientuje na cítění masy, tím výraznější je její úspěch.“³²

³⁰ Ze shromáždění NSDAP v Berlíně, 9. ledna 1928, citace z webu Český Rozhlas, dostupné z: <https://plus.rozhlas.cz/nacisticka-propaganda-cilena-na-deti-a-mladez-byla-zakerne-promyslana-8714272>

³¹ SUK, Pavel, pořad Historie plus na Českém Rozhlasu, zveřejněno dne 2. 4. 2022, dostupné na <https://plus.rozhlas.cz/nacisticka-propaganda-cilena-na-deti-a-mladez-byla-zakerne-promyslana-8714272>

³² HITLER, Adolf: *Můj boj*. Otakar II. Praha. 2000. přeložil Slavomír Michalčík. Str.: 108

Mein Kampf také popisuje potřebu vůdce převést různorodé skupiny nepřátel na jednoho společného nepřítele, čímž se masa stává sjednocenější a zároveň snáze manipulovatelná vůdčím hnutím. Významně se tak posiluje i princip *my vs. oni*, vytváří se homogenní out-group a tento úkol měla plnit právě propaganda:

Adolf Hitler o tom psal takto: „Zásadně spočívá umění všech skutečně velkých vůdců lidu v první řadě v tom, že netříští pozornost národa, nýbrž ji vždy koncentrují na jednoho jediného nepřítele. Čím jednotnější je existence takovéto vůle národa k boji, tím silnější bude přitažlivá síla hnutí a důraznější zuřivost úderu. Ke genialitě velkého vůdce náleží proto schopnost i navzájem znesvářené protivníky představit jako jedinou kategorii nepřátel, neboť skutečnost, že existují různí nepřátelé, může pro slabý a nejistý charakter znamenat počátek pochybností o vlastní pravdě.“³³

Propaganda je šířena zejména prostřednictvím médií, kterými může stát vytvářet a šířit takové rámce války, kterými je možné prezentovat konflikt ve světle, které umožní vykreslovat jej jako pozitivní, potřebný, ochranný či oprávněný, a to právě skrze dehumanizaci a démonizaci nepřítele. V nacistickém Německu se nástroji antisemitistické propagandy stalo školství, tisk, věda i umění. K tomu, dostat strach z nepřítele do podvědomí slouží na denní bázi vedle propagandistických plakátů, vyobrazujících výsměšné karikatury protivníka či marginalizované skupiny, filmů, knížek i takový způsob výchovy a vzdělávání nové generace dětí, který už od útlého dětství vštěpuje systém proti-nepřátelskou ideologii. Pro děti v nacistickém Německu se vydávaly knihy, kde je Žid v hlavní záporné roli. Obdobou výsměšných či démonických karikatur Židů byly například při válce v Tichomoří, kdy byli v amerických médiích a na plakátech vykreslováni v dehumanizovaných podobách pro změnu Japonci. Typicky bývají karikatury nepřátel ilustrovány v podobách šílenců, zabijáků, monster, kryšů či hmyzu, nepřátel Boha, násilníků či dokonce smrtek.³⁴ Čím větší pocit strachu a ohrožení se propagandě podaří vytvořit, tím silněji je válečný konflikt legitimizován a tím menší je soucit s nepřítelem. Propaganda vytváří obraz homogenizovaného nepřítele, přenáší negativní zkušenost s jednotlivci na celou skupinu, využívá negativní stereotypy a aplikuje je na celek, jak jsme mohli vidět v části *my vs. oni*, vyobrazuje nepřítele jako všechno zlo světa, nesoucí zodpovědnost za naše utrpení. Na druhé straně je smyslem propagandy naopak co nejvíce zlepšit mínění o své straně a posílit soudržnost. To jednak probíhá například heroizací

³³ HITLER, Adolf: *Můj boj*. Str. 81

³⁴ WALLER, James. *Becoming Evil*. Str. 210

našich vojáků, vyvoláváním k nim úcty a soucitu, vykreslováním jich jakožto statečných a spravedlivých hrdinů.

Právě ve vyobrazování válečného konfliktu médii a v propagandě hrají zásadní roli rámce, které ovlivňují, jak daný konflikt vnímáme, jak na něj nahlížíme a ovlivňují naše vnímání životů hodných ochrany na jedné, a životů nehodných truchlení na druhé straně. Jak říká Butler, právě mediální prezentace války se stala formou vojenského jednání³⁵. „Materiální skutečnost války nelze oddělit od režimů reprezentace, skrze něž válka operuje a které její operace racionalizují,“³⁶ K dehumanizovanému a démonizovanému nepříteli, který ničí náš domov, zabíjí naše muže a ohrožuje naše ženy³⁷ zkrátka těžko cítit soucit.

3. Následky myšlení *My vs. Oni*

Extrémním případem, kam až může myšlení *my vs. oni* zajít, je právě holokaust. Podle psychologa Roberta Sternberga, je nejmocnější silou genocidy tzv. *ideologie nenávisti*, která je záměrně živená a upravovaná tak, aby pomohla dosáhnout určitých cílů.³⁸ Tato nenávist je tím, na čem jsou neobyčejně zlé ideologie založeny a tato nenávist je systematicky podporována zákony, sociálním učením a propagandou.³⁹ Sternberg mluví o třech složkách této masové nenávisti: zaprvé je zapotřebí vytvořit emocionální vzdálenost od cílového jedince. Zadruhé je zapotřebí vyvolání intenzivních negativních pocitů, jako je silný strach a pocit ohrožení. Třetím aspektem je devalvace a degradace cílové skupiny.⁴⁰ Sociální psycholog Staub popisuje *ideologii nesnášenlivosti*⁴¹, která funguje tak, že vše dobré, co se stane druhému, v nás vzbuzuje nepřátelství. Tato ideologie vytváří dojem, že svět bude bez druhého lepším místem.⁴²

³⁵ BUTLER, Judith. *Rámce války: za které životy netruchlíme*. Str. 13

³⁶ BUTLER, Judith. *Rámce války: za které životy netruchlíme*, Str. 13

³⁷ Viz plakáty z Americké protijaponské propagandy, na kterých Japonec unáší nahou bělošku, doplněný textem: „*This is the enemy*“.

³⁸ STERNBERG, Robert J. *A duplex theory of hate: development and applicarion to terrorism, massacres, and genocide*. Review of general psychology vol. 7. září 2003. Str. 304

³⁹ Tamtéž, str. 299–328

⁴⁰ Tamtéž, str. 299–328

⁴¹ V originále „*Ideology of antagonism*“

⁴² STAUB, Ervin. *The roots of evil: The origins of genocide and the other group Violence*. Cambridge University press. 1989. Str. 183. překlad Tomcová

3.1. Nacistický antisemitismus

Abych mohla antisemitismus zasadit do kontextu této práce vzhledem k již popsaným aspektům, je třeba zmínit, že Židé byli dehumanizováni nejen propagandou a rasismem. Zásadní pro obhájení budoucích zvěrstev bylo přijetí norimberských zákonů v roce 1935. V okamžiku, kdy vešly v platnost, přestali být Židé státními občany Německa, čímž ztratili všechna svá občanská práva a ze dne na den se z nich stali cizinci v zemi, která doposud byla jejich domovem. Právě to bylo pro princip uvažování *my vs. oni* zlomovým okamžikem, po kterém již plnému projevení hluboce zakořeněného antisemitismu nestálo nic v cestě. Tím, že byli Židé zbaveni občanství, se na ně navíc přestala vztahovat i povinnost státu ochraňovat své občany.

Nacistická ideologie pracovala s tím, že židovství je vrozená vada, kterou nelze převychovat, změnit ani nijak jinak napravit. Musí být ze společnosti zcela vymýcena, a to pro její vlastní dobro. Nacisté proto argumentovali své činy tím, že tím nepomáhají pouze sobě a své rase a národu, nýbrž že jsou to právě oni, kdo berou na svá bedra tíhu za tuto špinavou práci; prokazují službu celému světu tím, že jej této vady zbaví. Hitler chtěl, aby Židé byli likvidováni „jako vši“, nikoliv jako lidské bytosti. S tím přímo souvisel program „Euthanasie“, který měl za úkol chránit genom Německého národa tím, že likvidoval duševně i fyzicky postižené jedince, které speciálně vybraní lékaři označovali za *lebensunwerte*⁴³, tedy vysloveně *života-nehodné* a jejich usmrcování, ze kterého byla převzata myšlenka plynových komor, neboť se k němu, mimo jiné, používaly právě ony nechvalně proslulé sprchové hlavice, bylo prezentováno jako vysvobození z jejich utrpení, jako „smrt z milosti“. Tento nádech „ušlechtilého udělování smrti z milosti“⁴⁴, jak to Hitler nazval v prvním válečném výnosu, se přenesl i na tábory smrti.

3.2. Koncentrační tábor

Tábor je místem, které je svým způsobem zcela výjimečné. Je to místo, kde neplatí téměř nic z pravidel, o která je člověk ve svém životě zvyklý se opírat. Neplatí zde zákony ani etika, je to situace, která nemá obdoby, a proto se na ni nevztahují žádné morální zvyky. Oběti, které jsou zde masově likvidovány, nejsou lidmi. Dehumanizace je zde dovedena k dokonalosti. Člověk zde přestává být tím, co znamená člověk, život přestává být životem, mění se dokonce

⁴³ WALLER, James. *Becoming Evil*. Str. 116

⁴⁴ WALLER, James. *Becoming Evil*. Str. 116

i charakter smrti. Jedinec zde zcela ztrácí svou identitu, je sotva číslem. V jednom z deníků nalezených v Osvětimi můžeme vidět, jak se dehumanizace podepsala na způsobu, jakým se změnilo vnímání obětí sebe sama: „Už nejsme lidské bytosti, ale nestali jsme se ani zvířaty, jsme jen jakýmsi podivným psychofyzickým produktem vyrobeným v Německu.“⁴⁵

Extrémním případem této dehumanizace v Osvětimském táboře byli táborovým žargonem označováni takzvaní „muslimové“ (*Musselmanner*). O nich mluví ve své knize *Remnants of Auschwitz* Giorgio Agamben. Muslim je v arabštině označení pro toho, kdo se nepodmíněně poddává boží vůli. Je to právě víra a naděje, která, jak se říká, umírá poslední, a je to zároveň právě víra a naděje, která v těchto jedincích už dávno zemřela. Šlo o bytosti, které existovaly na hranici života a smrti. Bytosti, ve kterých už nebyl život, ale zároveň ještě nezemřely. Jsou to právě ony postavy připomínající duchy, vyhublé na kost, které byly zbaveny všeho, co znamená být člověkem. Byly neschopné cokoliv cítit, vyjádřit jakoukoliv reakci, staly se z nich ony „oživlé mrtvoly“, jak bývají neuctivě popisováni. Člověk je po celou svou historii zvyklý na pohled na mrtvá těla, jelikož smrt odjakživa neodmyslitelně patří k našim životům, pohled na mrtvoly může být ve válečném konfliktu vnímán dokonce v jistém smyslu pozitivně, jako symbol vítězství, tedy pokud se člověk dívá na mrtvoly nepřátel. Fascinující na případu musselmanners ovšem je, jak se ukázalo, že pohled na ně je pohledem nesnesitelným. Pohled na ně s lidmi otrásal na dosud nepoznané úrovni. Jak vypovídali vojáci osvobozující tábory, pohled na ně a do jejich očí byl něčím neúnosným.⁴⁶ Vyvolával stud a ořes takových rozměrů, že ani vojáci nebyli schopni něco takového unést. Pohled na ně evokuje myšlenku, co to vlastně znamená zůstat člověkem. Jsou to postavy, na které nelze vztáhnout kategorie důstojnosti a respektu. Byly ztělesněným případem hranice, na kterou lze člověka ponížít. Jejich život začínal tam, kde důstojnost končí.⁴⁷ Životy obětí táborů už jejich dozorcí nevnímali jako životy, a proto nemohli mluvit o jejich umírání, neboť nejen život, ale i smrt byla degradována. Tábor byl místem, kde „neumírají lidé, ale kde se ,vyrábí mrtvoly“.⁴⁸ O masové výrobě mrtvol píše i Arendtová, podle které jí předchází „historicky a

⁴⁵ KAPLAN, Harold. *Conscience and memory: meditations in a museum of the Holocaust*. University of Chicago press. Chicago. 1994. Str. 130. Přeložila Tomcová

⁴⁶ AGAMBEN, Giorgio. *Remnants of Auschwitz: The witness and the archive*. Zone Books, 1998. Str. 62

⁴⁷ AGAMBEN, Giorgio. *Remnants of Auschwitz: The witness and the archive*, str. 69

⁴⁸ Tamtéž, str. 72

politicky srozumitelná příprava mrtvol živých“.⁴⁹ Tím odkazuje na výše již zmíněný fakt, že táborům předcházela celá řada občanských a právních omezení. Právě destrukce právní osoby je předpokladem k úplnému ovládnutí člověka.⁵⁰

Problematiku relativity zla můžeme sledovat i na chování některých vězňů koncentračních táborů, kteří spolupracovali s nacisty při zabíjení svých druhů, jako tomu bylo například u židovských dozorců či velitelů bloků. O spolupráci obětí se svými vězniteli hovoří jeden z přeživších Osvětími, spisovatel Primo Levi. Přichází s pojmem „šedá zóna“, který popisuje prostor, ve kterém se oběť a pachatel překrývají⁵¹. Jejich chování popisuje i Bruno Bettelheim, který vysvětluje, že „určité pracovní úkony skýtaly něco, co vypadalo jako neodolatelná šance na moc, bezpečí a privilegia“.⁵² Těžké je posoudit spolupráci s nepřítelem s vidinou vyšší šance na přežití, obzvlášť, probíhá-li v prostředí, které je běžných pravidel, zákonů a morálních principů zcela zbaveno, kde nic neplatí a jedinec je zcela zbaven své identity. S tím souvisí i další otázky ohledně míry spoluúčasti obětí na holocaustu, které se po válce objevovaly, jako například: proč Židé nastupovali do vlaků, proč neprotestovali, proč se nepostavili na odpor, když byli oproti dozorcům v přesile? Nutno podotknout, že to není pouze otázka národa židovského, žádná jiná skupina, žádný jiný národ se nechoval jinak.⁵³ Jeden z vězňů v Buchenwaldu popsal, že triumf SS spočíval ve schopnosti zařídit, aby se zmučená oběť bez protestů nechala odvést k oprátce, aby rezignovala na svou identitu a tím i na svůj život.⁵⁴ Nejlepší způsob, jak oběti udržet v porobě a otroctví je takový, který zničí oběť ještě předtím, než ji zabije.⁵⁵ Vzhledem k tomu, že oběti holocaustu si před svou smrtí prošly věcmi, které jsou nesrovnatelně horší než smrt, byla jakákoliv motivace, vůle, síla či vzdor dávno pryč.

⁴⁹ ARENDT, Hannah. *Původ Totalitarismu I–III*. Praha: Oikoymenh. 1996. Str. 604

⁵⁰ BERNSTEIN, Richard J. *Radical Evil: a philosophical interrogation*. Cambridge, Polity. Str.: 220

⁵¹ LEVI, Primo M.: *The drowned and the saved*. Joseph. London. 1988

⁵² BETTELHEIM, Bruno. *Lidé nejsou mravenci: postřehy psychoanalytika z koncentračního tábora*. Přeložila Miroslava Kopicová. Praha: Portál, 2021. Str. 74

⁵³ ARENDT, Hannah. *Eichmann v Jeruzalémě: zpráva o banalitě zla*. Str. 21

⁵⁴ Tamtéž, str. 21

⁵⁵ Tamtéž, str. 21

3. Banalita zla: Eichmannův soud v Jeruzalémě

Zatímco Norimberské soudní procesy s představiteli nacismu, které se podařilo dosáhnout, proběhly bezprostředně po válce, soudní „monstrproces“ s Adolfem Eichmannem, člověkem, který byl jedním z hlavních organizátorů transportů do koncentračních táborů v rámci konečného řešení židovské otázky, proběhl až v roce 1961, poté, co jej unesla izraelská tajná služba Mosad z Argentiny, kde se po válce ukrýval. Eichmann je označován za jednoho z hlavních představitelů nacistického režimu a pachatelů holokaustu. Podle slov Izraelského prokurátora Hausnera, která pronesl u soudu, který trval dlouhých 9 měsíců, byl Eichmann „jediným člověkem, který neměl na starosti nic jiného, než židovskou otázku a jejich likvidaci“.⁵⁶

Vzhledem k jeho pověsti a historii skutečně ohavných zločinů by se dalo očekávat, že půjde o neobyčejně krutého jedince. Ovšem právě v tom tkvěla absurdita tohoto případu, kterou Arendtová popisuje ve své knize *Eichmann v Jeruzalémě: zpráva o banalitě zla*. Místo toho, aby na lavici obžalovaného, usazeného ve skleněné vitríně, usedlo monstrum, seděl zde člověk, který ze všeho nejvíce vynikal svou obyčejností. Právě zde můžeme vidět jednu ze zásadních věcí, která s procesem vyplynula na povrch. Byla to totiž právě naprostá obyčejnost této osobnosti, která se ukázala být na celé situaci tou skutečně nejděsivější. Na tento paradox, který Arendtová v knize rozebírá, se v této kapitole zaměřím blíže.

Mezi nejslavnější a zároveň nejkontroverznější tvrzení ohledně Eichmannovy osoby v rámci této knihy je moment, kdy Arendtová píše: „I když se prokurátor u soudu snažil dokázat opak, mohl každý vidět, že tento muž není žádné monstrum. Naopak, bylo velice těžké ubránit se podezření, že je to šašek.“⁵⁷ Na potvrzení tohoto názoru přikládá hned několik situací. První z nich nastala v okamžiku, kdy Eichmann tvrdil, že se v životě naučil, že nemá na nic přísahat, neboť se už tolikrát dostal do situace, kdy musel svou přísahu odvolat. Tvrdil, že přísahání odmítá z morálních důvodů a rozhodl se, že už jej nikdy nikdo k přísahám či svědčení pod přísahou nedonutí, a přitom poté na výslovný dotaz, zda chce svědčit pod přísahou či bez ní bez okolků prohlásil, že zcela jistě pod přísahou. Nebo když opakovaně a s velkým citovým pohnutím ujišťoval soud, stejně tak jako dříve policejního vyšetřovatele, že

⁵⁶ ARENDT, Hannah: *Eichmann v Jeruzalémě: Zpráva o banalitě zla*. str. 13.

⁵⁷ Tamtéž, Str. 78

na rozdíl od všech ostatních nacistů je připraven nést následky, že mu na vlastním životě nezáleží, milost neočekává, ani o ni nebude žádat, neboť „mu nepatří“ – a pak, na radu svého obhájce, podal obvyklou, vlastnoručně napsanou žádost o milost.⁵⁸

V případě, kdy člověk spáchá zločin takových rozměrů, jako Eichmann, vzniká touha pochopit, proč něco takového udělal. Touhu pochopit, jak je něco takového možné, a nalézt vysvětlení v nemocné mysli, měli i vyšetřovatelé nacistů souzených norimberským tribunálem. Kdyby se u nich prokázalo psychické onemocnění, mohlo by nám to pomoci pochopit jejich jednání. Obžalovaným byla testována hodnota IQ, byli podrobováni psychologickým testům, zkrátka panovala snaha objevit nějaké vysvětlení skrze psychické onemocnění, což se ovšem nepodařilo. Navíc IQ testy přinesly spíše nadprůměrné výsledky, tudíž vize slepě poslušných neinteligentních strojů se také nezdá být správnou cestou k vysvětlení jejich motivací a obhajování svých činů.⁵⁹ Po absolvování těchto vyšetření se dospělo k závěru, že jsou to velice schopní, inteligentní lidé, dosazení do vysokých funkcí, kde plní svou roli nejlépe jak dovedou.

Jak tvrdí Waller, pokud bychom pátrali po vysvětlení cestou psychopatologické diagnózy, rozhodně za jejich zločiny nestojí tolik diskutovaná disociální porucha. Ta by se mohla nabízet, vzhledem ke svým projevům, jako jsou mimo jiné obviňování své oběti z toho, že si za své utrpení může sama, či že je utrpení otázkou jejího osudu, že je hloupá, bezmocná a zaslouží si to, čeho se jí dostává, a proto pachatel necítí výčitky svědomí. Ovšem u této poruchy je zásadní háček v tom, že osoby, které touto poruchou trpí, nejsou zároveň schopné podřídit se autoritě, není možné dosadit je do vojenské organizace, rebelují proti nadřízeným, a bývají proto v naprosté většině případů ze svých pozic vyloučeny. Navíc se ve společnosti vyskytují ve velmi malém množství, kolem 3 %, tudíž pravděpodobnost, že by se v nacistickém Německu v jednom historickém období objevily mimo hlavní představitele i desetitisíce dalších lidí s touto poruchou, je zkrátka velice nízká.⁶⁰ Dalším důkazem, který svědčil proti původu problému v psychické nemoci, jsou zprávy o tom, jaké byly reakce těchto pachatelů, když poprvé čelili utrpení, na kterém se podíleli. Stresové poruchy, záchvaty

⁵⁸ ARENDT, Hannah: *Eichmann v Jeruzalémě: Zpráva o banalitě zla*, str. 78

⁵⁹ Tamtéž, Str. 68

⁶⁰ WALLER, James. *Becoming Evil*, str. 74

úzkosti, špatný spánek a noční můry, impotence či návykové látky patřily k běžně uváděným psychickým následkům, které obžalované postihly.⁶¹

4.1. Eichmann jako nástroj totalitního režimu

Dostojevský se jednou zmínil ve svých zápiscích, že na Sibiři mezi stovkami vrahů, násilníků a lupičů nebyl jediný, kdo by byl ochoten připustit, že se dopustil něčeho špatného.⁶²

Jak je možné, že obyčejní lidé páchají neobyčejné zlo? Arendtová tvrdí, že odpověď na to nemáme hledat v psychologické diagnóze nemocného sadistického jedince, spíše sledovat politický proces a okolnosti, které vytvořil, které umožnily, aby se tyto hrůzy staly. Svalovat vinu za holokaust na morální selhání nacistického Německa nestačí. Musíme se, podle ní, zaměřit na totalitářský režim, který umožňuje obyčejným lidem zabíjet miliony nevinných obětí.

Jaké jsou znaky totalitního režimu? Ve své knize *Původ totalitarismu* mluví Hannah Arendtová o vzniku tzv. beztrždní společnosti, jenž je tvořena masovou společností, které byla vštípena určitá ideologie. Za příklad takové společnosti můžeme považovat nacistické Německo, vystavěné na ideologii antisemitismu. Existence totalitního hnutí je závislá na přízni mas, čehož si byl ostatně vědom i Hitler, jak jsme mohli vidět výše. Po první světové válce vznikl prostor pro působení propagandy totalitních hnutí na masy lidí, kteří, zklamáni prohrou, snáze následovali myšlenky této nové ideologie.⁶³ Pro nacistickou propagandu bylo cílem přenést centrální myšlenku ideologie na své občany tak, aby jí byli naprosto oddaní. Podle Arendtové už poté tuto základní myšlenku nelze změnit, protože by tím celé hnutí a jeho řád mohlo padnout.⁶⁴

Jak ale pochopit Eichmanna? Jeho objektivně zlé jednání bylo subjektivně racionalizováno jako jednání správné, dobré, neboť on sám sebe považoval za správného člověka, správného občana svého státu, který je poslušen zákonů daného státu. A člověk, který se řídí zákony a plní své povinnosti, přeci nemůže být člověkem špatným. Eichmann nebyl zapřísáhlým antisemitou plným nenávisti, byl to byrokrat a jako takový bylo jeho úkolem řídit se tím, co

⁶¹ WALLER, James. *Becoming Evil*, str. 73

⁶² Tamtéž

⁶³ ARENDT, Hannah. *Původ totalitarismu I – III*. Praha: OIKOYMENH, 2013. str. 479

⁶⁴ Tamtéž, 499–501

považoval za svou povinnost vůči svým nadřízeným.⁶⁵ Ctil Vůdce a řídil se jeho mottem: „Správné je to, co je správné pro německý lid.“⁶⁶ Nepodílel se na vyvražďování Židů kvůli nenávisti či touze po zničení, kterou by k nim osobně choval. Spíše dělal svou práci jednoduše a poctivě, protože byl člověkem dbalým svých povinností a byl vázaný na společenskou hierarchii, která se zavázala k tak mimořádnému zlu. Banalita jeho osobnosti mu bránila v tom, aby měl výčitky svědomí nebo dokonce pochyboval o své práci. Arendtová napsala: „Měl by špatné svědomí jen tehdy, kdyby neudělal to, co mu bylo nařízeno: poslat miliony mužů, žen a dětí na smrt s velkou horlivostí a péčí.“⁶⁷ To je důvod, proč Eichmann neustále dával najevo, že nemá pocit, že udělal něco špatného.

Zde se ale dostáváme k jednomu z dalších paradoxů tohoto procesu. Tím byl moment, kdy Eichmann popisoval, že když byl svědkem likvidace židů v táborech, dělalo se mu nevolno a nemohl ten pohled snést, tvrdil o sobě, že nikdy nebyl vojákem, není silná povaha a nebyl zkrátka na nic takového zvyklý. Také tvrdil, že když dal Hitler rozkaz k fyzické likvidaci židů, že na „něco tak násilného on sám nikdy nepomyslel. Všechno mě opustilo, radost z práce, jakákoli snaha a zájem. Nějak jsem celý vyhasl...“⁶⁸ K tomu současně tvrdil, že nesouhlasí s obžalováním z vraždy: „... se zabíjením Židů neměl nic společného, nikdy nikoho nezabil a ani k tomu nevydal jediný rozkaz. Prostě jsem to neudělal.“⁶⁹ Zároveň však, protože mu šlo zejména o kariérní postup a opakovaně hovořil o tom, jakou měl smůlu, že to u SS nedotáhl i přes veškerou snahu ještě výš, patřilo k jeho povaze vychloubání, a to i „zásluhami“, které patřily někomu jinému. To můžeme vidět v groteskně paradoxní situaci, kdy tvrdil, že vědomí, že má na svědomí 5 milionů Židů či, chceme-li, nepřátel národa, jak o nich sám hovořil, mu dává pocit velkého uspokojení.⁷⁰ Toto prohlášení samo o sobě je problematické, a to nejen v tom, že je lživé, protože toto číslo bylo výsledkem horlivého úsilí všech nacistických úřadů a jednotek. On však osobně, i když byl bezpochyby mnohem inteligentnější, než se tvářil, rád zmiňoval toto tvrzení a chlubil se jím i před soudem, což ještě více přihrávalo pocitu, který u izraelského soudu panoval, že za vším židovským

⁶⁵ WALLER, James. *Becoming Evil*. Str. 102–103

⁶⁶ ARENDT, Hannah: *Eichmann v Jeruzalémě: Zpráva o banalitě zla*. Str. 308

⁶⁷ Tamtéž, str. 39

⁶⁸ Tamtéž, str. 113

⁶⁹ Tamtéž, str. 34

⁷⁰ ARENDT, Hannah: *Eichmann v Jeruzalémě: Zpráva o banalitě zla*. Str. 66

utrpením musí stát jediný zvrácený mozek, a že to byl právě ten Eichmannův, který nese zodpovědnost za vše. To ovšem není pravda.⁷¹

Když jde o motivaci k zabíjení, složky, které měly na starost likvidaci Židů si konkurovaly a měly tendenci předhánět se v tom, kdo svou práci odvede lépe, jak jsme, mimochodem, mohli konkrétně vidět před tribunálem v Norimberku. Zde se obžalovaní obviňovali navzájem, když tvrdili že „přece ti vedle byli ještě horší“.⁷² V tomto kontextu to vypadá, jako by fakt, že jejich práce spočívá v likvidaci Židů, šel stranou a hlavní bylo, kdo bude lepším v tom, co dělá, kdo přijde s lepším řešením, kdo bude výkonnější zaměstnanec, komu se podaří lépe plnit přání vedení. Zde můžeme sledovat další absurditu, banalitu zla. Na jedné straně člověk, který se snaží být co nejlepším zaměstnancem, což samo o sobě je chvalitebné, ovšem s tím nepatrným detailem, že dobře odvedená práce není nic menšího než zajistit smrt více nevinných lidí.

Pro uklidnění Eichmannova svědomí, jak tvrdil, sloužil i fakt, že nevěděl o nikom, kdo by byl proti konečnému řešení.⁷³ Nutno však říct, že za Hitlerova teroru, jak píše Arendtová, nebylo možné dávat najevo odpor otevřeně. Jediným způsobem, jak nejednat jako nacista bylo se vůbec veřejně neprojevat.⁷⁴ Právě tím se mnozí nacističtí zločinci u soudů obhajovali, když tvrdili, že „vnitřně byli vždy proti“. Eichmann dělal vše s nejlepším vědomím občana, který pouze ctí zákon své země, který byl nahrazován Vůdcovou vůlí, což bral jako svou občanskou povinnost. Řídil se pravidlem „jednej tak, aby sis mohl být jist, že kdyby o tvém chování věděl Vůdce, souhlasil by s ním“.⁷⁵ Na to odkazuje prohlášení, které měl Eichmann, když byl po 9 měsících odsouzen k trestu smrti, kdy tvrdil, že se cítí být ve smyslu obžaloby nevinný. Tím myslel, jak vysvětlil jeho obhájce dr. Servatius, že „Eichmann se cítí být vinen před Bohem, nikoliv před zákonem“.⁷⁶ Výčitky by v něm totiž, podle jeho vlastních slov, vyvolalo „kdyby nesplnil to, co mu bylo přikázáno a co se snažil konat s neúnavnou horlivostí a největší péčí – transportovat na smrt miliony mužů, žen a dětí.“⁷⁷

⁷¹ ARENDT, Hannah: *Eichmann v Jeruzalémě: Zpráva o banalitě zla*. str. 66

⁷² Tamtéž, str. 98

⁷³ Tamtéž, str. 157

⁷⁴ Tamtéž, str. 171

⁷⁵ Tamtéž, str. 184

⁷⁶ Tamtéž, str. 33

⁷⁷ Tamtéž, str. 39

4.2. Kritika Arendtové

Její dílo vyvolalo obrovskou kontroverzi a vlnu kritiky,⁷⁸ zejména za to, že tím, že Arendtová přímo tvrdí, že „Eichmannovi zkrátka nikdy úplně nedocházelo, co dělá“⁷⁹ zmenšuje jeho vinu. Také se objevovala misinterpretace samotné banality zla, která, podle kritiků, označuje samotné nacistické zločiny za banální, čímž zlehčuje jejich skutečnou závažnost a rozsah utrpení, které způsobily.⁸⁰ Mezi její největší kritiky lze bezpochyby zařadit zejména anglického historika a znalce holokaustu, Davida Cesaraniho, který tvrdí, že „je mýtus, že se Eichmann bezmyšlenkovitě řídil rozkazy, jak tvrdila Hannah Arendtová“.⁸¹ Odmítá, že by Eichmannovy činy byly bezmyšlenkovité a že by tak jednal pouze na základě rozkazů. Tvrdil, že si jeho osobnost Arendtová vyložila takovým způsobem, aby zapadala do jejího popisu občana totalitního režimu⁸². Arendtová totiž mluvila o tom, že bylo Eichmannovo chování ovlivněno systémem, ve kterém žil, který omezoval svobodu myšlení a rozhodování.⁸³ To se, podle ní, navázalo na Eichmannovu osobnost, která žila v nacistickém Německu a jeho režimu nepodporujícím kritické a svobodné myšlení. Na druhou stranu, Eichmann sám, i když se holedbal inženýrským titulem, nikdy na vysoké škole nestudoval, dokonce nedodělal ani školu střední, což je fakt, který nepřihrává myšlence „geniálního zloducha“. Arendtová se, dle mého názoru, v žádném případě nesnaží shodit jeho zločiny, lži, zodpovědnost, kterou nese za smrt nevinných lidí, poukazuje pouze na absurditu, která za těmito hrůzami stojí.

Banalita, o které Arendtová hovoří a za kterou je kritizována, nepopisuje jeho zločiny, ale motivy. Problém podle ní spočíval spíše v tom, že Eichmann nejednal se záměrem „stát se lotrem“.⁸⁴ Eichmannova banalita a absurdita tkvěla zejména v tom, že pro páchání extrémního zla není za potřebí extrémně nenávislný fanatismus. Spíše než touha být hlavním antagonistou a monstrem, šel spíše za cílem osobního zisku a kariérního povýšení, chtěl být zkrátka dobrým zaměstnancem, plnícím svůj úkol nejlépe, jak dovede.

⁷⁸ ARENDT, Hannah: *Eichmann v Jeruzalémně: Zpráva o banalitě zla*, str. 372

⁷⁹ Tamtéž, str. 360

⁸⁰ Tamtéž, str. 375

⁸¹ CESARANI, David. *Eichmann: jeho život a zločiny*. Praha: Argo, 2008. Ecce homo, str. 12

⁸² Tamtéž

⁸³ ARENDT, Hannah: *Eichmann v Jeruzalémně: Zpráva o banalitě zla*. str. 378

⁸⁴ Tamtéž, str. 360

5. Nacismem to nekončí

To, kam dospěl antisemitismus v nacistickém Německu, posunulo nejen hranice toho, kam až je člověk a jeho zlo schopen zajít, ale ovlivnilo i samotné vnímání toho, co to vůbec znamená být člověk, a to jak ve smyslu míry nelidskosti pachatelů, tak odlidštění obětí. Hrůzy holokaustu a koncentračních táborů nejsou, samozřejmě, zdaleka jediným zlem, kterého se na sobě jednotlivé skupiny v lidských dějinách dopouštěly, i když nutno uznat, že bychom obdobu zla takového rozměru hledali jen těžko. I přesto, že bychom si jako lidstvo rádi řekli, že už je tohle vše minulostí a dílem režimu nemajícího obdoby; který byl dílem supertyrana, jakým byl Hitler a od kterého jsme se distancovali, poučili se z něj a který už se nikdy a za žádných okolností nebude opakovat, realita je, samozřejmě, složitější.

Abych ukázala, že otázka páchaní zla a násilí ve jménu politického přesvědčení či xenofobie stále není věcí minulosti ani záležitostí vztahující se pouze na kruté, lidská práva utlačující, totalitní režimy, uvedu příklad, kdy tyto mechanismy můžeme pozorovat u zvěrstev páchaných režimem, který lze považovat za určitý vzor svobodného, západního, moderního světa. Režimem, který, na rozdíl od režimu totalitního, stojí na svobodě a ctění lidských práv, podporujícím rovnost a spravedlnost a trestajícím vše, co proti těmto hodnotám vystoupí. Mám na mysli moderní demokracii a liberalismus, ztělesněné USA. I v případě tohoto národa platí ve válečném konfliktu stejné mechanismy, jako v systému, který na první pohled nemůže být odlišnější. Budou to proto právě zločiny USA, páchané ve věznicích v Abú Ghraíb, které popíšu v následujících kapitolách, abych ukázala, že stát, hrdý na své morální cti, může v určitých situacích jednat zcela nemorálně.

6. USA vs. islám

Příkladem, na kterém můžeme principy, o kterých zde mluvíme, pozorovat, je vztah kultury Spojených států amerických a kultury islámu. Byla to právě rozdílnost a strach z jiné mentality, natolik odlišné od té americké, které vyvolaly pocit zcela jiného světa a jiného člověka, na základě čehož se začal projevovat princip myšlení *my vs. oni*.

6.1. Válka proti terorismu a civilizační mise

Důležitou roli v této kapitole hraje válka proti terorismu, kterou zahájila Bushova administrativa jako reakci USA na teroristické útoky spáchané členy al-Káidy, které proběhly 11. září 2001. Tehdy byla vyhlášena válka terorismu, který se stal hlavní hrozbou národní bezpečnosti a vlasti, proti které je třeba bojovat všemi dostupnými prostředky. Kvůli tomuto strachu si válka, lépe řečeno války, neboť jde o označení pro mnoho vojenských operací, probíhajících na území zejména Blízkého východu a Střední Asie, získaly podporu veřejnosti. V tomto kontextu byla vyhlášena i válka proti Iráku, který Bush, během hlasování kongresu, nazval „národem zla“, který ohrožuje bezpečnost Ameriky.

V rámci těchto válečných konfliktů jsme mohli pozorovat tendenci USA pasovat se do role ochránců demokracie, jejichž úkolem je šířit progresivní, vyspělou demokracii a modernizovat státy, kam se ještě nedostala. I když jsou USA sekularizovaným státem, zapojují do této své civilizační mise značné množství nesekulárních ideálů. Navíc sám George Bush obhajoval své mimoprávní a kriminální jednání tvrzením, že ve svých rozhodnutích následuje Boha⁸⁵ a vychází proto z křesťanského základu, který považuje za ten správný. Senátor za stát Indiana Albert J. Beveridge ve svém projevu na přelomu devatenáctého století prohlásil: „Bůh označil americký lid jako svůj vyvolený národ, aby konečně vedl obnovu světa. To je božské poslání Ameriky a pro nás znamená všechnen zisk, všechnu slávu, všechno štěstí, které je člověku možné.“⁸⁶

USA opravňovaly tímto způsobem domnělé právo násilného vnucování svých pokrokových, demokratických a liberálních kulturních norem, které ctí lidská práva a svobody státům, jejichž kulturní normy byly označeny za zaostalé, předmoderní a barbarské, navíc vycházející z jiného náboženského základu, z islámu, což přispělo k dehumanizaci těchto národů a jejich občanů. Právě proto, že USA jsou státem, který představuje moderní západ, který v civilizačním pokroku došel nejdál, má právo jej šířit tam, kde, dle jejich názoru, tento pozitivně nahlížený pokrok stagnuje.⁸⁷

⁸⁵ BUTLER, Judith. *Rámce války: za které životy netruchlíme*. Str. 109

⁸⁶ WALLER, James. *Becoming Evil*. Str. 204

⁸⁷ BUTLER, Judith. *Rámce války: za které životy netruchlíme*. Str. 79

Důležitým aspektem v této otázce lidských svobod byla zejména otázka svobod sexuálních. Právě v těch je totiž islám, podle norem USA, zaostalý, a dokonce je potlačuje, a proto je zapotřebí „šířit sexuální osvětu“ na území, kde je otázka sexuality nahlížena zcela odlišně.

6.2. Mučení v Abú Ghraíb

V květnu 2004 se v tisku a v televizi objevily snímky pořízené americkými vojenskými silami, na nichž jsou jejich vlastní lidé zapojeni do rituálního a ponižujícího násilí proti iráckým vězňům drženým ve věznici Abú Ghraíb poblíž Bagdádu v Iráku.⁸⁸ Na fotografiích jsme mohli vidět dozorce, kteří mučí své zajatce, vrší na sebe nahé muže, fotí si je v ponižujících situacích, vláčí je na vodítku po zemi věznice či je zastrašují vzteklými psi, kteří nemají náhubek. Tyto fotografie odhalovaly brutalitu, ponižování, znásilňování, vraždy, a staly se důkazy válečných zločinů páchaných americkými vojáky a způsobu, jakým vláda porušila protokoly Ženevské úmluvy, které nařizují důstojné zacházení s válečnými zajatci.⁸⁹

O mučení v Abú Ghraíb mluví kriticky Judith Butler ve svých *Rámcích války*. Tím, že kultura vězňů byla brána jako méněhodnotná, byly jako méněhodnotní bráni i vězni samotní. Právě sexuálním zneužíváním vězňů demonstrovali příslušníci armády svou „pokrokovost“, neboť oni jsou ti, kdo se homosexuality neštítí, a nutí proto k homosexuálním aktům své zajatce. V průběhu mučení docházelo ke specifickým útokům na Islámskou kulturu, a toto narušování kulturních hranic souviselo s cudností, tabu ve vztahu k homosexualitě a okolnostmi obnažování na veřejnosti a studem.

Chceme-li pochopit, v jakém smyslu jsou tyto scény sexuálního ponižování a fyzického mučení součástí této civilizační mise, konkrétně i pochopit jejich snahu získat absolutní kontrolu nad konstrukcí subjektu mučení, pak oba tyto přístupy musíme zasadit do širšího rámce.

Thomas Friedman v *New York Times* tvrdil, že islám dosud nedosáhl modernity, čímž naznačoval, že je v jakémsi dětském stadiu kulturního vývoje, a že kulturní dospělost reprezentují právě kritici, jako je Friedman sám.⁹⁰ V tomto smyslu je islám představován jako entita existující mimo tuto dobu, mimo naši dobu, v jiném čase.⁹¹

⁸⁸ COLE, Phillip: *The myth of evil.*, Edinburgh University press Ltd, 2006, str. 10

⁸⁹ BUTLER, Judith. *Rámce války: za které životy netruchlíme.* Str. 51

⁹⁰ FRIEDMAN, Thomas: *Foreign affairs: the Real War.* *New York Times*, 29. 11. 2001

⁹¹ Tamtéž

Příslušníci armády se cítí jako více sexuálně „pokrokoví“, protože si prohlížejí pornografii nebo ji nutí svým vězňům, protože překonali vlastní zábrany a jsou s to vykořisťovat a ničit zábrany těch, které týrají. Zdánlivá „nadřazenost“ armády nespočívá v její schopnosti vést válku proti vojenským subjektům nebo proti domnělým sexuálním a morálním pravidlům islámu, ale spočívá v její schopnosti konstruovat s pomocí protokolů o mučení subjekt, který se zhroutí sám, když je donucen svá pravidla porušovat.⁹² V tomto kontextu se jedná o civilizační válku, která zobrazuje armádu jako kulturu, která je sexuálně progresivnější. Konkrétněji, v tomto druhu implicitní racionalizace je krutě zneužita norma „svobody“, jež funguje v současné sexuální politice, a tato „svoboda“ je zneužita nejen coby prostředek donucení, ale také jako něco, co bychom mohli nazvat „jouissance mučení“.⁹³ Dalo by se říci, že jde v jejich očích o jakýsi zvrácený akt modernizace kultury, která je ve svém přístupu k sexuálním svobodám zaostalá.⁹⁴

Ve scéně mučení působí přinejmenším dvě protichůdné tendence. Na jedné straně jsou iráčtí vězni považováni za předmoderní právě v tom smyslu, v němž je předmodernost chápána jako ztělesnění jistých zákazů a zábran ve vztahu k homosexualitě, obnažování, masturbaci či nahotě. Chce-li armáda prosadit tuto představu o modernosti, nejenže spoléhá na špatný kulturní esencialismus, ale mučení používá k tomu, aby ověřila a potvrdila tezi tohoto špatného kulturního esencialismu.⁹⁵

Jedním z ústředních postav v tomto případě je dozorce Frederick Chip, který dostal blok 1A v Abú Ghraíb na starost v říjnu 2003.⁹⁶ Stejně jako mnoho zde již zmíněných zločinců i on byl dobrým a normálním, zdravým člověkem, vlastencem, milujícím svou rodinu. U soudu se diskutovalo o hrozných podmínkách, které v táboře vládly a podílely se na psychickém stavu vězňů o dozorců. Věznice byla v bojové zóně, takže kolem probíhaly raketové a minometné útoky. Uvnitř věznice byly příšerné hygienické podmínky, nefungovaly toalety, nebyl dostatek vody, natož pitné, v okolí věznice psi vyhrabávali kusy špatně pohřbených těl, vězni byli špinaví a neměli čisté, nebo téměř žádné oblečení, což je ještě více dehumanizovalo. To jsou věci, které nápadně připomínají situaci koncentračních táborů. Obrovský stres,

⁹² BUTLER, Judith. *Rámce války: za které životy netruchlíme*. Str. 112

⁹³ Tamtéž, str. 114

⁹⁴ Tamtéž

⁹⁵ Tamtéž

⁹⁶ ZIMBARDO, Philip G. *Luciferův efekt: jak se z dobrých lidí stávají lidé zlí*. Praha: Academia, 2014. Str. 338

poddimenzovaný personál, nedostatek spánku, to vše se podílelo na už tak hrozné atmosféře celé věznice. Důležitým aspektem v mučení vězňů byla anonymita dozorců, uniformy nebyly označené jmenovkami. Anonymizaci přispíval i fakt, že směny, na kterých docházelo k nejhoršímu mučení, byly noční.⁹⁷ Anonymizovaní byli vězni i tím, že měli oranžové uniformy a navíc hovořili cizím jazykem. Vzhledem k tomu, že šlo o válečné zajatce, u kterých byly důležité výslechy v kontextu možných organizovaných odbojů, dostali dozorcí nařízeno vězně vyslýchat, donutit je, aby vypovídali a zlomit je. Od takového rozkazu je k fyzickému týrání jen malý krok. Ve skutečnosti ale byla spousta z vězňů obyčejnými civilisty a podezření ze spiknutí a z odbojů byla falešná.

Na této události můžeme vidět princip, o kterém mluví Butler. Na životy vězňů se nevztahuje uznatelnost podle norem amerického systému, navíc jde o životy uvězněné, vydané na milost věznitelskému státu, na kterém se stávají závislými a který je v ten moment jediným, kdo má na starost jejich ochranu a zabezpečení.

Fotky se na světlo světa dostaly díky osobnímu hrdinství jednoho z dozorců Josepha Darbyho. Tomu se jednou dostalo do rukou CD s těmito fotkami, které kolovalo mezi dozorcí pro pobavení. Cítil sice provinilost za to, že dostane své kolegy a přátele do nesnází, ale původní váhání překonal i za cenu zrady a zachoval se podle morálního svědomí.⁹⁸

Funkce zveřejněných fotografií byla v tomto případě nejvíce znatelná v tom, že její funkcí bylo oběti co nejvíce zostudit. Poníženi a stud totiž neprobíhá pouze v daný okamžik, ale je trvale zachován jako zvrácený suvenýr.⁹⁹ Vojáci na snímcích pózují se zdviženými palci, usmívají se, a kdyby na fotografiích nemučili nevinné civilisty, působily by fotografie jako by byly focené při formální zábavě s přáteli. I v tom, mimo jiné, spočívala další úroveň jejich znepokojivosti. Při mučení vojáci zneužívají, vedle „běžných“ mučících metod právě přísná islámská pravidla ohledně sexuálního chování. Nutili vězně do simulace homosexuálních aktivit, které zahrnovaly předstírané sexuální akty, vršení nahých mužů do pyramid, oblékání ženského spodního prádla a tak podobně. Nehledě k výhrůzkám sexuálními násilím, k němuž, bohužel,

⁹⁷ ZIMBARDO, Philip G. *Luciferův efekt: jak se z dobrých lidí stávají lidé zlí* str. 345–417

⁹⁸ ZIMBARDO, Philip G. *Luciferův efekt: jak se z dobrých lidí stávají lidé zlí*. Praha: Academia, 2014, str. 330

⁹⁹ BUTLER, Judith. *Rámce války: za které životy netruchlíme*. Str. 80

také skutečně ze stran dozorců docházelo, ať už vůči uvězněným ženám, nebo vůči vězňům mužským.

Dehumanizace vězňů v Iráku byla umocněna například i tím, že Camp Delta ve věznicí Guantánamo, ve kterém též probíhalo zneužívání vězňů, byl USA prohlášen za území nepodléhající Ženevským úmlouvám, čímž z vězňů učinili *ne-lidi*.¹⁰⁰

7. II. ČÁST: ZLO NA INDIVIDUÁLNÍ ÚROVNI

V první části jsme mohli vidět faktory, působící na rovině celospolečenské. V části druhé se dostáváme na individuální rovinu zla. Na to, jak se výše zmíněné společenské vlivy podepisují na členech společnosti, na jedincích. Za jakých okolností páchá zlo jedinec a jaké jsou jeho způsoby obhajoby. V první části jsme mohli opakovaně vidět, že jedinci, kteří zlo páchali, nebyla psychicky labilní monstra. V této části se zaměřím zejména na psychologické faktory, které mohou ovlivnit chování jedince a mohou nám tak pomoci lépe pochopit důvody jeho činů. Zaměřím se na vliv situace, autority a míry zodpovědnosti, kterou v dané situaci cítíme. Nastíním i psychický proces ospravedlňování našich činů. K demonstraci této problematiky použiji některé významné psychologické experimenty, které, jak uvidíme, přímo korespondují s výše popsanými situacemi a příklady, a na kterých můžeme výše zmíněné mechanismy pozorovat.

V této části se zaměřím zejména na faktory, které mohou ovlivnit chování jedince a mohou nám tak pomoci lépe pochopit důvody jeho činů. Zaměřím se na vliv situace, autority a míry zodpovědnosti, kterou v dané situaci cítíme. Nastíním i psychické procesy samotného obhajování našich činů.

7.1. Víra ve spravedlivý svět

Víra v určitou formu vyššího principu, který člověka převyšuje, je součástí každého lidského společenství a jde ruku v ruce s lidskou tendencí pátrat po smyslu věcí. Právě tyto aspekty se podílí na vzniku všech náboženství. Zároveň nám náboženství pomáhalo v orientaci v morálních otázkách. Co se týče náboženství a jeho vztahu k mé práci a k této kapitole, ráda bych zmínila myšlenku, kterou Friedrich Nietzsche vysvětloval lidskou tendenci hledat smysl v utrpení a zlu, které lidský život přináší. V jeho knize *genealogie morálky* to popisuje následovně:

¹⁰⁰ BUTLER, Judith. *Rámce války: za které životy netruchlíme*, Str. 97

„Člověku nevádí utrpení jako takové, lépe řečeno, je na něj zvyklý. Co ale nemůže vystát je utrpení, které nemá smysl. Vytváří proto Boha, který dá jeho utrpení smysl, bude jeho svědkem a v jehož jménu bude utrpení posvěceno. A to ať už jeho vlastní, tak páchané jiným.“¹⁰¹

Právě to přímo souvisí s tématem této kapitoly. Jak už bylo řečeno, člověk nesnese pomyšlení na utrpení, které by nemělo smysl. Psycholog Marvin Melner přišel s fenoménem spravedlivého světa. Ten popisuje jako tendenci lidí věřit tomu, že svět, ve kterém žijeme, je spravedlivý, a lidé tak dostávají to, co si zaslouží. Jinými slovy se dá říct, že oběti si své utrpení zasloužily svým jednáním či svou povahou.¹⁰²

Ať už je naše víra ve vyšší spravedlnost zaštitěna bohem nebo jakýmkoliv vyšším principem, ke kterému se obracíme, když přemýšlíme nad těžko uchopitelnými životními okamžiky, je téměř v každém z nás, ve větší či menší míře, zakořeněná víra v existenci určité světské spravedlnosti. Jak jinak bychom mohli vyslat naše děti do světa s klidem, kdybychom nedoufali a sami nebyli vychováni ve víře ve spravedlnost.¹⁰³ Vždyť je to koneckonců jeden ze základních principů, na kterém člověk staví svou morálku a předává ji tak svým dětem, když je učí, že budou-li hodné, přijde odměna. Ostatně to můžeme vidět i v celé řadě dětských knih, ve kterých dobro nakonec zvítězí nad zlem. Následkem víry v tento princip je názor, že dobrým lidem se stávají dobré věci a špatným lidem věci špatné a že naše činy budou, dříve či později, spravedlivě posouzeny, i kdyby to měl být soud poslední.

Naše potřeba věřit ve spravedlivý svět často překonává fakt, že špatné věci se mohou stát dobrým lidem. Ve snaze ochránit sami sebe před touto nespravedlností a bezmocí předpokládáme, že si oběti své osudy zaslouží. Ve skutečnosti projevujeme tvrdou kognitivní tendenci hledat způsoby, jak obviňovat jednotlivce z jejich vlastní viktimizace. Celkově vzato, obecná tendence vinit oběť za její vlastní utrpení je vlastní všem lidem a vychází z pozoruhodné schopnosti našeho mozku hledat a nacházet vysvětlení v událostech, které nás obklopují, v našich činech a chování lidí, se kterými jsme v kontaktu a škatulkujeme je do kategorie těch, které si utrpení nezaslouží i těch, kteří ano. To koresponduje s vidinou spravedlivého světa. Také máme tendenci soudit své chyby mnohem mírněji než chyby jiných

¹⁰¹ NIETZSCHE, Friedrich. *Genealogie morálky*. Praha: Aurora, 2002. Str. 19

¹⁰² LERNER, Melvin: *The belief in a Just World: A Fundamental Delusion*. Plenum press. New York. 1980. Str. 203–210

¹⁰³ WALLER, James. *Becoming Evil*. Str. 250

lidí. Myslíme si, že my bychom jednali jinak, lépe, nám by se to nestalo, čímž sami sebe chráníme. Právě tato víra ve spravedlnost se podílela na největší nespravedlnosti.¹⁰⁴

Proto není neobvyklé, že přicházíme do styku s tvrzením, že oběti zločinů si za to mohly samy, že určitě udělaly něco, čím si své utrpení coby boží trest za své hříchy musely zasloužit. Podle věřících by Bůh nepotrestal nevinné, kteří nespáchali žádný hřích,¹⁰⁵ proto zazníval z úst některých náboženských fanatiků názor, že si oběti svůj trest „musely něčím zasloužit, neboť šlo o Boží trest za jejich hříchy“.¹⁰⁶ Tyto myšlenky se objevovaly i u samotných přeživších. Jak popsal Waller osobní zkušenost z rozhovoru s jedním přeživším holokaustu: „Každý den se stále snažím porozumět tomu, co jsem já, nebo Židé, udělali, že jsme si zasloužili takový osud“.¹⁰⁷

Právě víra ve vyšší spravedlnost je sebeochranným mechanismem před nepřízní osudu. Vidět bezmoc jiných lidských bytostí, vidět, jak umírají a trpí je úděsné, protože nám připomíná to, jak jsme zranitelní my sami. Proto vzniká ona tendence chránit se před tím takovým způsobem, že sami sebe přesvědčíme, že oběť musela učinit něco, čím si svůj osud přivodila,¹⁰⁸ že my bychom takovou hloupost neudělali a zůstali tak v pomyslném bezpečí. Pokud pachatel uvažuje tak, že oběť si svým chováním sama může za to, co se jí děje, protože je to jen zlá havěť, která ztrácí nárok na humánní zacházení, nemůže z principu cítit výčitky. Musí věřit, že je morálně, společensky a kulturně nadřazen těm, které likviduje a že tím vykonává svému národu službu.

7.2. Situační vlivy

V této kapitole se zaměřím na okolnosti, které mohou působit na naši psychiku a negativně ovlivnit naše chování. Každý jedinec se nachází v každém okamžiku svého života v určité situaci, která se odehrává v rámci určitého společenského systému, času a prostoru. Jak už jsme dříve ukazovali na příkladu vlivu kultury, jedinec je utvářen okolnostmi, ve kterých žije, odráží se v jeho výchově, interagují s jeho osobností a ovlivňují ji. Mezi tyto vlivy patří například naše finanční situace, vzdělání, geografie, historické období, současná kulturní,

¹⁰⁴ WALLER, James. *Becoming Evil*. str. 250–255

¹⁰⁵ AGAMBEN, giorgio, str. 27–28

¹⁰⁶ AGAMBEN, giorgio str. 27–28

¹⁰⁷ WALLER, James. *Becoming Evil*. Str. 217

¹⁰⁸ Tamtéž

politická a náboženská situace v místě, kde žijeme.¹⁰⁹ Podle amerického antropologa Johna Toobyho a jeho kolegů je jediná věc, která vytváří rozdíl mezi lidmi kultura, nikoliv biologie.¹¹⁰ Jinými slovy, podle této teorie, kultura je základní determinantou lidského chování.¹¹¹

7.2.1. Extrémní situace

Po většinu našeho života se vyskytujeme v situacích, na které jsme zvyklí, jsou pro nás dobře známé a víme, jak se v nich chovat. V každé této situaci se můžeme opřít o určitou normu a obecně platné zásady, kterými se můžeme řídit, pohybujeme se zkrátka po dobře „vyjetých kolejkách“. Pokud se ovšem okolnosti změní a my se dostaneme do situace, kterou nelze vztáhnout k žádným obecně uznávaným pravidlům, znejistíme. Jsou to takové situace, které jsou pro nás v životě zcela nové a neznámé. Kategorii sama pro sebe je právě extrémní situace, jako například válečný konflikt, koncentrační tábor, který jsme si blíže rozebrali v první části, či věznice, která s ním souvisí. K nastínění vztahu mezi extrémními podmínkami a extrémním chováním uvedu první příklad psychologického experimentu.

7.2.2. Stanfordský vězeňský experiment

Jeden z nejznámějších a také nejkontroverznějších psychologických experimentů všech dob, který je detailně rozepsán v Zimbarově knize *Luciferův efekt: jak se z dobrých lidí stávají zlí*,¹¹² začal v neděli 14. 7. 1971. V suterénu katedry psychologie ve městě Palo Alto byla pro účely experimentu zřízena provizorní věznice. Do experimentu bylo vybráno 24 mentálně zdravých a emocionálně stabilních vysokoškolských studentů mužského pohlaví. Byli náhodně přiděleni do rolí vězňů nebo dozorců a byla jim vyplácena odměna 15 dolarů na den. Experiment měl zkoumat vliv vězení na člověka v závislosti na roli, kterou v něm má. Aby působil na účastníky co nejméně, byl zahájen zatýkáním vězňů přímo v místě jejich bydliště, odkud byli převezeni právě do této simulované věznice. Při vstupu do falešného vězeňského zařízení byly vězni vystaveni ponižujícím a dehumanizujícím procedurám, které probíhají i ve skutečném vězení, jako je svlékání, odvěšování a oblečení vězeňské uniformy s náhodným číslem, kterým budou označováni. Místo oholení hlavy jim byla přes vlasy

¹⁰⁹ ZIMBARDO, Philip G. *Luciferův efekt: jak se z dobrých lidí stávají lidé zlí*. Str. 357

¹¹⁰ BARKOW, Jerome, COSMIDES, Leda, TOOBY, John: *The adapted mind: Evolutionary psychology and the Generation of culture*. Oxford university press. New York. 1992. Str. 23–49

¹¹¹ WALLER, James. *Becoming Evil*. Str. 147

¹¹² Experiment a celý jeho průběh je popsán na str. 25–221.

natáhnuta punčocha. Strážci byli naopak vybaveni dřevěnými obuškami k prosazení své autority a slunečními brýlemi k větší anonymitě.

Dozorcům ani vězňům nebylo nijak upřesněno, jak se mají chovat, platil pouze zákaz fyzického násilí. Všichni jednotlivci si svou roli vytvářeli sami. Experiment měl trvat 14 dní, avšak už po 6 dnech musel být ukončen, neboť se celý zvrhl. Dozorci postupně začali vězně šikanovat, ke konci experimentu dokonce došlo k urážkám a donucování k chování, které mělo napodobovat homosexuální praktiky, přesně, jako tomu bylo i v Abú Ghraib. Několik vězňů se během experimentu zhroutilo a muselo jej předčasně ukončit. Vězni byly zavíráni na samotku a uspořádali dokonce vzpouru. Experiment byl ukončen díky zásahu Zimbardovy přítelkyně, která se zděsila, když byla svědkem situace ve věznici a se Zimbardem se pohádala a vyčetla mu, jak mohl něco takového dopustit. Zimbardo poté uznal, že má pravdu a dodal, že na něj samotného zapůsobila moc, kterou v tu chvíli měl a stal se z něj ledový muž, což si zpětně vyčítal.

Zimbardo také později mluvil o tom, že výjevy z jeho věznice, jako například stání nohou na zádech vězně, který dělá kliky, viděl u osvětimských dozorců. Pytle na hlavě či zneužívání vězňů k praktikám sexuálního druhu bylo zase něco, co jsme mohli pozorovat v Abú Ghraib. Další podobností s touto věznicí je, že nejhorší chování vůči vězňům též probíhalo převážně při nočních směnách. Navíc, stejně jako u zmíněné věznice a tábora, šlo o zdravé jedince, kteří nevykazovali sebemenší známky patologie, na kterou by bylo možné nemorální chování svést. Na tomto experimentu můžeme vidět, jak nezvyklé podmínky vězeňského života, který je sám o sobě také extrémní situací, a jeho role, pravidla a normy, mohou změnit charakter lidí, jako tomu bylo u některých dozorců, kteří se dopustili šikany a některých vězňů, kteří například organizovali protesty.

Zimbardův experiment měl velký význam, bývá však také kritizován. Například za to, že se jeho závěry považují za zmanipulované,¹¹³ anebo právě za to, že situační tlak neovlivnil všechny účastníky stejně a nelze jej tedy považovat za jediný spouštěč špatného chování.¹¹⁴ Na tuto kritiku Zimbardo reagoval, a to přímo na Stránkách vězeňského experimentu,¹¹⁵ kde argumentoval tím, že žádná z kritik nezpochybnila hlavní závěr experimentu, tedy ten, který

¹¹³ Kritika, na kterou Zimbardo reagoval, byla zejména ze strany Bena Blooma ve článku s názvem *The lifespan of a Lie* z roku 2018, dostupného na: <https://gen.medium.com/the-lifespan-of-a-lie-d869212b1f62>

¹¹⁴ SMITH, Joanne, R, HASLAM, Alexander S. *Social psychology. Revisiting the classic studies*. UK: Sage, 2012. Str. 126–141

¹¹⁵ www.prisonexp.org

zde popisují i já, že nám pomáhá porozumět tomu, jak mohou situační vlivy působit na individuální chování jedince. K tomu ovšem nutno podotknout, že nešlo pouze o vliv negativní. Pozitivním situačním vlivem, který v tomto experimentu můžeme sledovat, je ukončení experimentu na popud Zimbardovy přítelkyně.

8. Vliv autority a výchovy

Základní myšlenkou filosofie Jeana-Jacques Rouseaua bylo, že lidé jsou přirozeně dobří a kazí se vinou společnosti.¹¹⁶ Otázka, zdali je člověk tvarován výchovou, či se se svými vlastnostmi už rodí, byla předmětem mnoha historických debat nativistů a empiristů. V této kapitole se zaměřím na empiristický přístup a vliv výchovy budu demonstrovat na nacistickém Německu.

Pro lepší pochopení toho, proč se nacistické Německo podrobilo autoritě tak snadno a v takové míře je potřeba zmínit roli, kterou v německé kultuře v období druhé světové války hrála výchova a autorita. Poslušnost vůči rodiči, zvláště autoritativní postavě otce, byla tehdy v Německu největší hodnotou. Generace dětí vyrůstala na příbězích, které varovaly před tím, že neposlušnost může mít nepříjemné následky. S takovou výchovou je těžké rozvíjet nějakou silnou a nezávislou identitu.¹¹⁷ Není pak divu, že dospělý s takovou výchovou podlehne autoritě, která je představována státem. Navíc toto podřízení se státu je fenomén, který se v historii Německa objevuje a bere se jako pozitivní věc už od 19. století. I Eichmann naznačoval ve své obhajobě, že poslušnost autoritě je součástí německé přirozenosti a kulturní tradice. Právě na tomto stavěla nacistická ideologie a umožnilo jí to dostat se k takové moci, jakou měla.

Dalším významným aspektem nacistického Německa byl přístup k výchově mládeže. Hitler si uvědomoval, jak je důležité vštěpovat ideologii svému národu už od dětství, což můžeme vidět v jednom z jeho prohlášení: „Budoucnost patří jen tomu, kdo získá mládež.“ V roce 1926 byl založen Hitler jugend, jejichž činnost spočívala zejména v šíření ideologie strany.

Už výše jsem psala o vlivu kultury a výchovy. To, jaký význam se v té době ze strany psychologů připisoval výchově, můžeme vidět na následujícím slavném tvrzení jeho

¹¹⁶ Viz jeho tvrzení „*Všechno jest dobré, jak vychází z rukou původce všech věcí, vše zvrhá se v rukou člověka.*“ Rousseau, Jean-Jacques. *Emil, čili o výchování*. 1. díl. Praha: Dědictví Komenského, 1910, str. 128

¹¹⁷ WALLER, James. *Becoming Evil*. Str. 182

zakladatele, Johna Watsona. Behaviorismus je směr, který tvrdí, že téměř veškeré chování je výsledkem podmiňování a že prostředí formuje chování jedince posilováním určitých návyků. I složité vzorce chování, vznikající na základě výchovy, jsou vnitřně propojeným systémem podmíněných reakcí.¹¹⁸ Watson sám proslul výrokem: „Dejte mi tucet zdravých dětí, dobře utvářených a v mém vlastním světě, ve kterém je budu vychovávat, a já vám zaručím, že vezmu kteréhokoli z nich náhodně a vyškolím ho, aby se stal jakýmkoli typem specialisty, kterého si vyberu – lékařem, právníkem, umělcem, šéfem obchodníků a ano, dokonce i žebrákem a zlodějem, bez ohledu na jeho nadání, záliby, sklony, schopnosti, povolání a rasu jeho předků.“¹¹⁹

8.1. Poslušnost vůči autoritě a osobní zodpovědnost

„Kruté zacházení s druhou osobou nemusí být podmíněno sadismem, ale pouhou poslušností.“

Radkin Honzák

Na jednání jedince a zejména pak na obhajobu jeho jednání má zásadní vliv to, zda si připouští, či nepřipouští svou zodpovědnost, či zda ji vůbec cítí.

8.2. Milgramův experiment

„*Relatively few people have the resources needed to resist authority.*“

Text z přebalu knihy *Obedience to authority* od Stanleyho Milgrama, 1963

Naší hluboko zakořeněnou poslušnost vůči autoritě bych chtěla demonstrovat na tomto nechvalně proslulém psychologickém experimentu, který je dle mého názoru jeden z nejvíce fascinujících a pro tuto práci se nesmírně hodí.

V roce 1961, tedy ve stejném roce, kdy proběhl soud s Eichmannem, proběhl v souvislosti s obecnou fascinací jeho osobou a motivy jeho činů pod záštitou univerzity Yale experiment, provedený židovským sociálním psychologem Stanleyem Milgramem. Ten pro jeho účely připravil místnost s generátorem elektrických šoků, která byla vizuálně, ale ne akusticky oddělená od druhé místnosti. Do těchto místností byli dosazeni 2 dobrovolníci, kterým bylo řečeno, že záměrem tohoto experimentu je zkoumat vliv trestání na schopnost učení a paměť.

¹¹⁸NOLEN-HOEKSEMA, S., FREDRICKSON, B. L., GEOFF, L. R. WAGENAAR, W. A. *Psychologie Atkinsonové a Hilgarda*. Vyd. 3., přeprac. Přeložil Hana ANTONÍNOVÁ. Praha: Portál, 2012. Str. 26–27

¹¹⁹WATSON, John B. *Behaviorism*. W. W. Norton. New York. 1924. Str. 103

Jeden z dobrovolníků, který byl dosazen náhodným losováním do pozice učitele, usedl před generátor, druhý, v pozici žáka, byl připoután do křesla a na předloktí mu byly připojené elektrody. Tento „žák“ se s „učitelem“ před zahájením experimentu krátce a přátelsky pobavil, mezi řečí zmínil, že má problémy se srdcem a vládly vzájemné sympatie. Učitel měl za úkol pokládat žákovi otázky, a v případě, že žák odpoví špatně, nebo nestihne odpovědět do lhůty 5 vteřin, měl ho potrestat elektrickým šokem. Ty se stupňovaly po 15 voltech od 15 do 450 a každý stupeň měl své vlastní tlačítko. Pro ujištění se o funkčnosti stroje byl proveden pokusný šok na učiteli ve výši 45 V.

Vlastní průběh experimentu vypadal následovně: Na „učitele“ dohlížel po celou dobu velmi přísně vyhlížející experimentátor v bílém doktorském plášti, který vyvíjel na subjekt psychický tlak. Při každém potrestání za špatnou odpověď žák vedle reagoval na šok. Čím silnější šok byl, tím silnější byla i reakce žáka. Nejprve si stěžoval na bolest výkřiky jako „au“ a „hej, to fakt bolí“, se stupňováním intenzity šoků se přidaly nářky, silný křik, prosby a sténání, žák křičel, ať ho okamžitě pustí ven, že ho tam nemůžou držet, připomíná, že má slabé srdce, že už tu bolest nemůže vydržet. Od určité chvíle přestal reagovat. Ovšem časová lhůta 5 vteřin běžela dál, ticho není správná odpověď, muselo se pokračovat, na což opakovaně upozorňoval neústupný experimentátor. Učitel proto pokračoval dál a dál. Na horní hranici 450 V se dostalo 65 % účastníků (mimochodem v Německu, kde proběhlo jedno z mnoha opakování tohoto experimentu, to bylo 85 %).¹²⁰

Zásadním aspektem tohoto pokusu je fakt, že „žák“ byl ve skutečnosti jen herec, losování rolí bylo falešné, stejně jako elektrické šoky, „žák“ bolestivé reakce pouze hrál, jenže to všechno se „učitel“ dozvěděl až po skončení experimentu. Jak subjekty na takový extrémní stres, kterému byly vystaveny, reagovaly? I když byly opakovaně ujišťovány, že šoky jsou maximálně nepříjemné, ale život neohrožují, byl křik, sténání a nakonec i ticho žáka samozřejmě stresující. Mnozí z učitelů vykazovali extrémní úzkost, neustále si poposedávali v křesle, potili se, drželi se za hlavu, protestovali, otáčeli se na experimentátora a hledali u něj pomoc, ten však jen neustále opakoval předem určené věty „experiment vyžaduje, abyste pokračoval“, „je absolutně nezbytné, abyste pokračoval“, „nemáte jinou možnost, musíte pokračovat“.¹²¹

¹²⁰ HONZÁK, Radkin, dostupné z: <https://psychologie.cz/milgramuv-brutalni-experiment/>

¹²¹ MILGRAM, Stanley: *Obedience to Authority*. London: Pinter & Martin Ltd., 2013. Str. 48

Je důležité říct, že byli lidé, kteří proti testování protestovali a experiment ukončili.

Na závěr pár obecných poznatků ¹²² z experimentu:

1. Experiment byl mnohokrát zopakován, zkoušely se různé scénáře, v jednom z nich odešel experimentátor z místnosti a nahradila jej jiná osoba, která u subjektů nevyvolávala pocit autority a v tu chvíli poslušnost rapidně klesla, dokonce někteří ze subjektů fyzicky bránili, aby tato nepravá autorita mačkala tlačítka za ně. Potvrdilo se tím opakovaně, že pocit autority a bezvýhodnosti situace je pro páchání zla zásadní.
2. Po ukončení pokusu se někteří ze subjektů obhajovali tím, že si za trestání mohl žák sám, neboť to byl on, kdo dával špatné odpovědi a učitel tak byl donucen jej potrestat.
3. Důležitým momentem pro subjekty bylo, když experimentátor řekl, že zodpovědnost bere na sebe. V tu chvíli subjekty často pokračovaly až do úplného konce.
4. Naprostá většina účastníků protestovala a snažila se všemožně vymanit ze situace. Mimochodem, neměli zakázáno odejít, i přes naléhání experimentátora jim v ukončení experimentu a odchodu ze situace nic nebránilo. Protože se subjektům nepodařilo za pomoci protestů z náramně nepříjemné situace vymanit, viděla část z nich jako jediné a nejrychlejší východisko experiment dokončit, aby to konečně měli za sebou.
5. Důležitý je fakt, že míra poslušnosti se odvíjí od vývoje situace, experiment totiž začal neškodně a pozvolna, šoky se přidávaly po malých stupních a subjekt neměl dostatek času o situaci přemýšlet.

Milgram mluví ve své práci i o tom, jak je autorita ve společnosti a s ní související hierarchie důležitá. Domnívá se, že schopnost poslouchat autoritu je natolik nezbytným požadavkem fungující společnosti, že ji našemu životu patrně vtiskla sama evoluce.¹²³ Milgram nechce říct, že máme „instinkt poslušnosti“, spíše se rodíme s předpokladem k poslušnosti, který s vlivem působení společnosti vytvoří poslušného člověka. Z hlediska evolučního přežití se ukazuje, že je zásadní, abychom pobývali ve skupině s takovými organismy, které dokáží fungovat v hierarchiích.¹²⁴

¹²² WALLER, James. *Becoming Evil*. Str. 112

¹²³ NOLEN-HOEKSEMA, S., FREDRICKSON, B. L., GEOFF, L. R., WAGENAAR, W. A. *Psychologie Atkinsonové a Hilgarda*. Str. 726

¹²⁴ MILGRAM, Stanley: *Obedience to Authority*. Str. 178–179

Specifickým a potenciálně nebezpečným důsledkem podřizování autoritě je okamžik, kdy dojde k plnému odevzdání vlastní odpovědnosti do rukou autority, nazvaný Milgramem *agentický stav*. Zdá se, že ho v sobě máme určitým způsobem naprogramovaný a projevuje se tím, že má dotyčná osoba pocit, že je v tu chvíli pouze nástrojem k plnění přání druhého.¹²⁵ Je to přesně ten stav, do kterého se člověk dostává jako občan totalitního režimu, ten stav, který popisovalo tolik zločinců, nejen z řad nacistů. Je to ten stav, do kterého se můžeme dostat my všichni a páchat v něm zlo, aniž bychom sami byli bezcitnými monstry.

9. Aplikace experimentů na holokaust?

Waller se ve své knize zaměřuje na tuto otázku, srovnává situaci holokaustu a experimentů, konkrétně Milgramova, a uvádí hned několik důvodů, proč nemůžeme tento výzkum využít jako vysvětlení holokaustu:

1. Na rozdíl od pachatelů genocidy byli aktéři experimentu opakovaně ujišťováni, že nemůže dojít k vážnému fyzickému poranění. Pachatelé genocidy nejenže působili bolest, ale ničili a brali životy mnoha lidem pod rozkazem autority, která rozhodně nebyla benevolentní, jako v případě experimentu.
2. Subjekty experimentů neměly se svými „oběťmi“ žádný předchozí vztah, necítili k nim žádné negativní emoce, naopak pachatelé genocid v sobě měli dlouhodobou a hluboce zakořeněnou nenávist.
3. Při způsobování bolesti cítili „učitelé“ extrémní stres, a když mohli, například když experimentátor opustil místnost nebo byl nahrazen, jejich poslušnost klesala. Oproti tomu se pachatelé genocid vyznačovali vynalézavostí v trýznění a likvidaci svých obětí, v některých případech mezi sebou i soutěžili.
4. Experiment trval pouze hodinu, což je v porovnání s časovým rozpětím měsíců či dokonce let, které trvají genocidy, nesrovnatelné.¹²⁶

I přes to, že nejsou výsledky zcela srovnatelné, rozhodně je ale nemůžeme označit za zcela nerelevantní. Milgram sám prohlásil: „Po tom, co jsem viděl stovky obyčejných lidí páchat

¹²⁵ Tamtéž, str. 149

¹²⁶ WALLER, James. *Becoming Evil*, str. 112

neobyčejné zlo, musím uznat, že Koncept banality zla, se kterým přišla Arendtová, je mnohem blíže pravdě, než bychom si kdy odvážili představit.“¹²⁷

10. Rozptýlení osobní zodpovědnosti ve skupině

Na Milgramově experimentu můžeme vidět, že zodpovědnost na sebe převzal experimentátor, a byla tudíž sejmuta ze subjektu. Ten ovšem jednal pod psychickým nátlakem, a je možné jím páchané zlo obhajovat tím, že k němu byl zkrátka donucen.

Prvek převzetí zodpovědnosti a dehumanizace můžeme sledovat i v na uměleckém experimentu (ze kterého se vyklubal spíše experiment psychologický) nazvaném Rhythm 0, ztvárněným srbskou umělkyní Marinou Abramović v Neapoli v roce 1974. Abramović stála 6 hodin zcela nehybně a bez reakcí uprostřed místnosti a dovnitř byli pozváni návštěvníci, kteří si s ní mohli dělat, co chtěli. K tomu mohli využít jakýkoliv ze 72 předmětů, které ležely na stole v místnosti. K nim patřilo například peří, růže, nějaké potraviny, ale i jehly, kondom, skalpel či dokonce pistole s jedním nábojem. Instrukce zněly: „Na stole je 72 objektů, které na mne mohou být použity, jak budete chtít. Já jsem objekt. Během představení na sebe беру plnou zodpovědnost.“ Je to právě tato poslední věta, která pravděpodobně způsobila události, které následovaly. Z počátku byli návštěvníci jemní, hladili ji peřím, dali jí polibek či růži. Ona na nic nereagovala, nehybně stála a hleděla před sebe. V průběhu představení se situace stupňovala. Strhli jí oblečení, osahávali na intimních partiích, pomalovali a pořezali na těle. Jeden z návštěvníků ji chtěl znásilnit, v čemž mu jiný zabránil a jeden z nich dokonce vzal zbraň, nabil ji a dal jí Marině do ruky tak, aby si jí mířila na hlavu, avšak někdo jiný ji poté dal pryč. Po 6 hodinách náhle obživila a začala, nahá a pořezaná, chodit mezi lidmi a chtěla jim pohlédnout do očí, oni se však sebrali a odešli, nikdo nebyl připraven na přímou konfrontaci. Marina po experimentu tvrdila, že si ten den prošla všemožným násilím, a že když lidem dáte moc, klidně vás zabijí. Obzvláště, pokud za to neponesou zodpovědnost.¹²⁸

V roce 1964 byla v brzkých ranních hodinách před svým bytovým komplexem v americkém Queens sexuálně napadena a poté ubodána mladá barmanka Kitty Genovese. I přes to, že situaci přihlíželo téměř 40 očitých svědků, nikdo nezavolal policii. To, co se odehrálo, je známo jako „efekt přihlížejícího“. Ten nastává v situaci, kdy se zodpovědnost rozloží mezi

¹²⁷ MILGRAM, Stanley: *Obedience to Authority*. Str. 28

¹²⁸ Dostupné z <https://www.thecrimson.com/article/2023/3/30/maria-abramovic-performance-art-rhythm0-article/>

větší množství jednotlivců, v důsledku čehož se vytrácí pocit osobní zodpovědnosti.¹²⁹ Případ vraždy, který jsem zde zmínila, je pouze jeden z mnoha, které se odehrály na stejném principu, a tento efekt byl v minulosti podroben dalším psychologickým experimentům. Ty došly k závěru, že stačilo, aby v takové situaci pomohl pouze jeden jediný člověk, a přístup ostatních v davu se okamžitě změnil a začali být také nápomocní. Je to svým způsobem příklad situace, ve které jedinec neví, jak reagovat, spoléhá na to, že zakročí někdo jiný a má obavy, že jeho reakce nebude adekvátní.

Ve skupině či v davu se může člověk dostat do stavu tzv. deindividuace. V davu se individualita člověka oslabuje a může tím být ovlivněn jeho smysl pro osobní zodpovědnost. To poté u některých jedinců vyústí ve zvýšenou agresivitu, nezvyklé chování či nemorálnost.¹³⁰

11. Konformita

V souvislosti s tímto experimentem bych ráda zmínila ještě jeden, který provedl Solomon Ash v 50. letech. Test spočíval ve zkoumání podrobení jednotlivce většině. Probíhal tak, že skupině je ukázán obraz 4 úseček, přičemž jedna je vzorová a účastníci mají určit, která ze 3 možností úseček o různých délkách odpovídá délkou té vzorové. I když při samostatném testování nedělal subjekt chyby, společný test probíhal tak, že 7 respondentů, kteří byli součástí experimentu a hráli pouze roli, odpovídalo v rozporu s přesvědčením subjektu. Odpovídali záměrně špatně, což subjekt nevěděl. I když bylo vidět, že s názorem ostatních nesouhlasí, u velké části postupně testovaných subjektů se ukázalo konformní přizpůsobování většině. Stačilo ovšem, aby jen jeden z herců sdílel stejný (a správný) názor se subjektem, a subjekt už necítil tlak konformity a odpovídal podle pravdy.¹³¹

Na uvedených experimentech můžeme vidět, jak funguje lidská psychika v situacích, na které nejsme zvyklí. Ukázali jsme si, jak lidé jednají na základě role, která jim je přiřazena, jak jednají pod tlakem autority a jak pod tlakem skupiny.

¹²⁹ NOLEN-HOEKSEMA, S., FREDRICKSON, B. L., GEOFF, L. R., WAGENAAR, W. A. *Psychologie Atkinsonové a Hilgarda*, str. 711–713

¹³⁰ NOLEN-HOEKSEMA, S., FREDRICKSON, B. L., GEOFF, L. R., WAGENAAR, W. A. *Psychologie Atkinsonové a Hilgarda*, str. 709–710

¹³¹ NOLEN-HOEKSEMA, S., FREDRICKSON, B. L., GEOFF, L. R., WAGENAAR, W. A. *Psychologie Atkinsonové a Hilgarda*. Str. 715–718

12. Kognitivní disonance a sebeospravedlnění

Posledním aspektem na úrovni individuálního chování, na který se chci zaměřit, a který se může podílet na páčání zla, je způsob, jakým si pachatel své jednání ospravedlňuje. Na tuto otázku, která je zároveň jednou ze základních otázek této práce, nelze podat jednoznačnou odpověď. V průběhu celé práce jsme mohli vidět několik případů obhajoby zla a probírali faktory, které se na páčání zla podílejí. Zároveň nám pomáhají pochopit, co se děje na pozadí zločinů, a tím pádem nastínit motivy jejich pachatelů. Jak ale pachatelé své činy ospravedlňují? Co stojí za tím, že je člověk schopen obhájit své činy a jaký proces se v něm odehrává?

Jedním ze základních principů při obhajování svých činů je lidská tendence zachovat si pozitivní mínění sám o sobě. Samotný proces sebeospravedlňování, který tak příkladně můžeme sledovat u Eichmannova případu, vychází z teorie kognitivní disonance podle Leona Festingera.¹³² Základní myšlenkou této teorie je představa, že pokud nastane rozpor mezi našimi postoji a naším chováním, volíme nejnějnější cestu, jak je tohoto nepříjemného stavu zbavit. Rozpor mezi činy a postoji v nás vyvolává nepříjemný pocit. A jelikož změna chování je náročná, navíc může být, pokud se jedná o chování v minulosti, nemožná, je pro nás snazší změnit postoj. Změnou postoje totiž dokážeme obhájit své chování a udržet si pozitivní mínění o sobě samém.¹³³

Každý člověk se v životě může poměrně snadno dostat do takové situace, která je proti jeho přesvědčení, a pokud tuto situaci nelze jednoduše změnit nebo z ní odejít, je změna postoje způsobem, jak se se situací vyrovnat.

Když vojáci poslouchají své rozkazy, neboť jsou přesvědčeni, že jednají v zájmu národní bezpečnosti, jedná se o tzv. ideologické ospravedlnění¹³⁴ jejich poslušnosti – a tím pádem i jejich jednání – stejně, jako tomu bylo u nacistů nebo u islámských extremistů, páčajících teroristické útoky v září 2001.¹³⁵

¹³² FESTINGER, Leon. *A theory of cognitive dissonance*. Standford. Standford university press. 1957

¹³³ NOLEN-HOEKSEMA, S., FREDRICKSON, B. L., GEOFF, L. R., WAGENAAR, W. A. *Psychologie Atkinsonové a Hilgarda*. Str. 731.

¹³⁴ NOLEN-HOEKSEMA, S., FREDRICKSON, B. L., GEOFF, L. R., WAGENAAR, W. A. *Psychologie Atkinsonové a Hilgarda*. str. 726

¹³⁵ Tamtéž, str. 727

Závěr

Hlavním cílem této bakalářské práce bylo ukázat, jaké mechanismy se podílí na okolnostech, za jakých se dopouštíme zla a na způsobech, jakým jsou tyto činy akceptovány a obhajovány.

Jak jsme mohli vidět v první části o principech myšlení my vs. oni, probíhá na pozadí válečných konfliktů proces, který nám umožňuje vytvořit si mentální obraz protivníka, jehož život je možné zničit. Právě v tomto principu tkví relativita zla, neboť nám ukazuje, že i zločinné jednání, které nepochybně způsobilo utrpení a smrt značnému množství lidí, bylo těmi, co se jej dopouštěli, považováno za jednání správné. Toto myšlení, vyplývající ze základního principu upřednostňování vlastní skupiny před skupinou vnější, je podporováno dehumanizací druhého, na které se, mimo jiné, podílí propaganda. Díky Judith Butler můžeme vidět, jak tato propaganda a prezentace konfliktu i jeho aktérů, vytváří rámce, jimiž nahlížíme určitý konflikt, a které jsou politickým nástrojem k manipulaci s naším pohledem a názorem na životy naše i protivníka a na válečný konflikt samotný.

Následkem tohoto myšlení my vs. oni byly i zločiny příslušníků dvou odlišných států, které jsem se rozhodla uvést a které i přes to, že jejich politický režim stavěl na zcela odlišných hodnotách, páchali na svých obětech zločiny a základě podobných principů. Stejně jako nacisté byli i příslušníci americké armády působící v Abú Ghraíb přesvědčeni o podřadnosti svých nepřátel a věřili v oprávněnost svých činů.

Co se týče obhajování zločinů, celý princip myšlení my vs. oni, který vytváří figuru nepřítele, kterého je správné zničit, je důvodem, proč pachatelé tohoto zla měli pocit, že činí správná rozhodnutí, pokud se rozhodnou protivníka mučit, zabít či vyhladit. Konkrétním případem obhajoby válečných zločinů byl soud s Adolfem Eichmannem, který zprostředkovala Hannah Arendtová. Autorka zde mluví o specifickém, banálním zlu, které není motivované osobní nenávistí, ale poslušností vůči nenávistné ideologii a touhou po kariérním postupu na takové pracovní pozici, která spočívá v likvidaci nevinných lidí.

V druhé části jsme potom mohli pozorovat aspekty zlého jednání na individuální rovině, které pomáhají vysvětlit zločiny páchané celospolečensky. Pokud člověk v určité situaci necítí osobní zodpovědnost, působí na něj autorita či jedná pod nátlakem, může se stát, že se dopustí zlého jednání, což nám ukázal experiment Stanleyho Milgrama a Phillipa Zimbarda. Svě

jednání, ze kterého může přijít pocit výčitek či provinilosti, potom dokáže ospravedlnit tím, že upraví svůj postoj k dané situaci.

Nastíněním všech mechanismů, o kterých práce pojednává, můžeme lépe porozumět zlému jednání, kterého se jako lidstvo či jednatel dopouštíme a které nikdy nepřestane být aktuální.

Literatura

Knihy tištěné

- AGAMBEN, Giorgio. *Remnants of Auschwitz: The witness and the archive*. Translated by Daniel Heller-Roazen, Zone Books, 1998. ISBN: 9781890951177
- AGAMBEN, Giorgio. *Homo sacer: suverénní moc a pouhý život*. Přeložila Naděžda Bonaventurová. Oikúmené (OIKOYMENH). Praha: OIKOYMENH, 2011. ISBN: 978-80-7298-189-2
- BUTLER, Judith, *Rámce války: za které životy netruchlíme*, Přeložil Antonín Handl, Karolinum, 2013. ISBN: 978-80-246-2265-1
- ARENDT, Hannah: *Eichmann v Jeruzalémně: Zpráva o banalitě zla*. Přeložil Martin Palouš, Praha: Mladá fronta, 2019. ISBN: 978-80-7298-367-4
- ARENDT, Hannah. *Původ totalitarismu I – III*. Přeložili: Jana Fraňková, Jan Rypka, Mario Stretti, Zdeňka Strettiová, Helena Vebrová . Praha: OIKOYMENH, 1996. ISBN: 80-86005-13-5
-
- ARENDT, Hannah: *Personal responsibility Under Dictatorship in Responsibility and Judgment*, New York : Schocken Books, 2003. ISBN: 0-8052-1162-4.
- WALLER, James: *Becoming Evil*, Oxford University Press Inc, 2007. ISBN: 0199774854
- ZIMBARDO, Philip G. *Luciferův efekt: jak se z dobrých lidí stávají lidé zlí*. Přeložili: Radek Kašpar, Marika Králíková. Praha: Academia, 2014. ISBN: 978-80-200-2346-9.
- COLE, Phillip: *The myth of evil.*, Edinburgh University press Ltd, 2006. ISBN: 13 978 0 7486 2200 9
- MILGRAM, Stanley: *Obedience to Authority*. London: Pinter & Martin Ltd., 2013. ISBN: 978-1-905177-32-5.
- NIETZSCHE, Friedrich. *Genealogie morálky*. Přeložila Věra Koubová. Praha: Aurora, 2002. ISBN: 80-7299-048-9.
- STERNBERG, Robert J. *Duplex Theory of Hate: Development and application to terrorism, Massacres, and Genocide*. Review of General Psychology 7, září 2003

- SMITH, Joanne, R, HASLAM, Alexander S. *Social psychology. Revisiting the classic studies*. UK: Sage, 2012. ISBN: 978-0857027566
- NOLEN-HOEKSEMA, S., FREDRICKSON, B.L., GEOFF, L.R. WAGENAAR, W.A.. *Psychologie Atkinsonové a Hilgarda*. Vyd. 3., přeprac. Přeložil Hana Antonínová. Praha: Portál, 2012. ISBN: 978-80-262-0083-3
- FESTINGER, Leon. *A theory of cognitive dissonance*. Standford. Standford university press. 1957. ISBN: 978- 0804709118
- BARKOW, Jerome, COSMIDES, Leda, TOOBY, John: *The adapted mind: Evolutionary psychology and the Generation of culture*.Oxford university press. New York. 1992. ISBN: 978-0195101072
- WATSON, John B. *Behaviorism*. W.W. Norton. New york. 1970
- TAJFEL, Henri, TURNER, John C.: *an integrative theory of intergroup conflict*, In AUSTIN, W. G. & WORCHEL, S.: *The social psychology of intergroup relations*. Monterey, CA: Brooks/Cole. 1979
- GROSSMAN, Dave: *On killing: the psychological cost of learning to kill in war and society*. Little, Brown. Boston. 1995 ISBN: 978-0-316-04093-8
- STAUB, Ervin. *The roots of evil: The origins of genocide and the other group Violence*. Cambridge University press. 1989. ISBN: 0-521-42214-0
- KAPLAN, Harold. *Conscience and memory: meditations in a museum of the Holocaust*. University of chicago press. Chicago. 1994. ISBN: 978-0226424163
- BERNSTEIN, Richard J. *Radical Evil: a philosophical interrogation*. Cambridge, Polity. ISBN: 978-0-745-62954-4
- BETTELHEIM, Bruno. *Lidé nejsou mravenci: postřehy psychoanalytika z koncentračního tábora*. Přeložila Miroslava Kopicová. Praha: Portál. 2021 ISBN: 978-80-262-1846-3
- CESARANI, David. *Eichmann: jeho život a zločiny*. Praha: Argo. 2008 Petra Martínková Kůsová ISBN: 978-80-7203-951-7
- FRIEDMAN, Thomas: *Foreign affairs: the Real War*. New York Times, 29.11.2001

- BARKOW, Jerome, COSMIDES, Leda, TOOBY, John: *The adapted mind: Evolutionary psychology and the Generation of culture*. Oxford university press. New York. 1992. ISBN: 0-19-510107-3
- SMITH, Joanne, R, HASLAM, Alexander S. *Social psychology. Revisiting the classic studies*. UK: Sage, 2012. 978-0857027566
- LERNER, Melvin: *The belief in a Just World: A Fundamental Delusion*. Plenum press. New York. 1980. ISBN: 0-306-40495-8

Online zdroje

- MILLER, Arthur. *The social psychology of good and evil: Understanding our capacity for kindness and cruelty*. New York: Guilford. (2004)
- NORRIS, Andrew. "Giorgio Agamben and the Politics of the Living Dead." *Diacritics* 30, no. 4 (2000): 38–58. <http://www.jstor.org/stable/1566307>.
- CHARE, Nicolas: *The Gap in Context: Giorgio Agamben's "Remnants of Auschwitz"*. *Cultural Critique*, No. 64 (2006), pp. 40-68 Published by: University of Minnesota Press Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/4489257>
- HONZÁK, Radkin, dostupné z: <https://psychologie.cz/milgramuv-brutalni-experiment/>
- SUK, Pavel, pořad Historie plus na Českém Rozhlasu, zveřejněno dne 2.4.2022, dostupné na <https://plus.rozhlas.cz/nacisticka-propaganda-cilena-na-deti-a-mladez-byla-zakerne-promyslana-8714272>
- SEMELIN, Jacques: *Toward a Vocabulary of Massacre and Genocide*. *Journal of Genocide, Research* 5. 2003, dostupné z <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/14623520305660>

- ANTHONY, Ella, A.: *The Violent Viewer: Rhythm 0 and Subjecting Oneself to Dehumanization*, dostupné z: www.thecrimson.com/article/2023/3/30/maria-abramovic-performance-art-rhythm0-article/